

Interdisciplinair

Ongeveer een jaar geleden werd er een interessante poging gedaan de sociologische en economische wetenschap te integreren. In het tijdschrift *Mens en Maatschappij* kwam de Groninger socioloog T. Huppés tot de conclusie dat de ruiltheoretische sociologie, met als belangrijkste vertegenwoordigers George Homans en Peter Blau, een goede aanvulling is op de klassieke economie van Pareto 1). Beide takken van wetenschap hebben zijns inziens dezelfde uitgangspunten:

1. ze zijn hedonistisch, d.w.z. de mens handelt egoïstisch;
2. ze zijn rationalistisch, d.w.z. de mens handelt rationeel of op basis van bewust geordende preferenties;
3. ze zijn atomistisch, d.w.z. een individualistische houding bepaalt het sociale gedrag.

Alvorens Huppés' synthese verder te volgen, lijkt het mij nuttig enige kritische opmerkingen te maken over het voorgaande. Hoe is het mogelijk dat het artikel van Huppés onder sociologen veel belangstelling kreeg, terwijl het aan de wereld der economen volledig voorbijging? Het gemakkelijkste antwoord op deze vraag is: vakidioten lezen alleen de eigen vakliteratuur. Dit antwoord is echter onjuist. Economen hebben om een aantal redenen nauwelijks interesse voor dit geschrift. In de eerste plaats is het verhaal van Huppés louter theoretisch. Zijn ondertitel mag dan weliswaar de woorden interdisciplinaire werkelijkheidsconceptie bevatten, met de werkelijkheid van alle dag heeft het weinig te maken. Het interdisciplinair beoefenen van wetenschappen wordt pas interessant als het om het oplossen van concrete problemen gaat.

In de tweede plaats toont Huppés weinig inzicht in de moderne economische wetenschap te hebben. Hij koppelt namelijk een, naar ik aanneem, recente sociologische theorie aan een verouderde economische theorie. Zoals gezegd, gaat hij uit van de klassieke economie van Pareto (die hij ten onrechte neo-klassiek noemt), ofwel het maximum-theorema. Vervolgens gaat hij ervan uit dat die economie dezelfde is als de moderne economische wetenschap. Iedere econoom had hem echter kunnen zeggen dat Pareto van een aantal veronderstellingen uitgaat die reeds lang niet meer worden geaccepteerd. Die veronderstellingen zijn: er is volledige mededinging; er is een stationaire volkshuishouding; er is geen conjunctuur; de personele inkomensverdeling is rechtvaardig; er bestaat geen gemeenschapsbelang; er bestaan geen externe effecten. Bovendien is de klassieke theorie slechts een onderdeel van de economie en iets heel anders dan bijv. de bestedingstheorie. Maar goed, afgezien van deze bezwaren schreef Huppés een interessant verhaal, waarvan de econoom toch kennis moet nemen. Ook kunnen we niet ontkennen dat de economische wetenschap hedonistische, rationalistische en atomistische eigenschappen in zich bergt.

Huppés' synthese van de sociologie en de economie wordt vooral duidelijk in het voorbeeld dat hij geeft over de verklaring van de inflatie 2). Het zal de lezer bekend zijn dat volgens de klassieke economie het markt- of prijsmechanisme als ingebouwde stabilisator van het economisch systeem kan worden beschouwd. Dit mechanisme zorgt ervoor dat de

prijzen de relatieve schaarste van goederen en diensten aangeven. De prijzen reguleren de ruilrelaties. Aldus ontstaat een economisch evenwicht, dat een optimale inkomensverdeling kent. De werkelijkheid blijkt echter anders te zijn. Het genoemde evenwicht ontstaat volgens Huppés bij stabiele subjectieve waarderingen. Die waarderingen blijken echter veranderlijk te zijn. Het gevolg hiervan is dat men ontevreden is over de bestaande inkomensverdeling, hetgeen het vertrouwen in het prijsmechanisme doet afnemen, waardoor de prijzen niet meer de relatieve schaarste weerspiegelen. De niet in geld gewaardeerde „schaarsten" worden als loon opgeëist. Het verzet tegen positievermindering aan de top uit zich in het doorberekenen van de gestegen loonkosten en er ontstaat inflatie, aldus Huppés.

Het bovenstaande is echter nog louter economisch en verklaart volgens de schrijver niet het gehele inflatieproces. Om tot een algehele verklaring te komen, integreert Huppés het vorenstaande met de ruiltheoretische sociologie. Naast het prijsmechanisme bestaat er een sociale controle die de stabiliteit van de maatschappij handhaaft. Die controle zorgt ervoor dat sociale ruilrelaties door normen worden gereguleerd. Het resultaat is een evenwichtige (Huppés noemt dat geïnstitutionaliseerde) machtsstructuur, waarbij een rechtvaardige verdeling van de macht bestaat. Interdisciplinair gezien beschouwt Huppés de prijzen dus als in geld uitgedrukte normen, het marktmechanisme als een vorm van sociale controle en de inkomensverdeling als een in geld uitgedrukte machtsverdeling. Inflatie ontstaat als de normen de sociale ruilrelaties niet meer kunnen reguleren (ze zijn veranderlijk), vanwege het feit dat de sociale controle afneemt. En die controle neemt af omdat volgens Huppés: „De geïnstitutionaliseerde machtsposities worden aangevochten; sanctionering door een eenduidig normbesef ontbreekt; machtsuitoefening wordt ervaren als machtsmisbruik; gevestigde belangen vertragen een eventuele aanpassing".

Dit is kort samengevat Huppés' synthese van de economische en sociologische wetenschap op het terrein van de inflatieverklaring. Het artikel van Huppés kan als een aardige poging worden beschouwd de twee wetenschappen samen te voegen. We moeten echter niet vergeten dat Huppés uitgaat van verouderde opvattingen over de economie. De moderne economie ziet zeer wel de beperkingen van het prijsmechanisme. Ik vraag me zelfs af of Huppés er verstandig aan deed dit mijns inziens terecht omstreden mechanisme onder een andere naam in zijn wetenschap te introduceren.

L. Hoffman

1) T. Huppés, *Economische sociologie of sociologische economie?* De betekenis van de ruiltheoretische sociologie voor de neo-klassieke economie: een interdisciplinaire werkelijkheidsconceptie, *Mens en Maatschappij*, nr. 2, blz. 126-156.

2) In *Sociaal Maandblad Arbeid* van oktober 1974 verklaarde Huppés op analoge wijze de inkomensverdeling. Zie ook: W. A. Arts, *Herverdelingspolitiek*, *ESB*, 29 januari 1975, blz. 101.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Interdisciplinair	237
Column Werkloosheidsbestrijding, door Prof. Dr. N. H. Douben	239
<i>Prof. Dr. C. de Galan:</i> De werkgelegenheidsnota	240
Notitie Symposium over spreidingsbeleid	241
<i>Dr. J. Th. Adolfse:</i> „Corporate planning” in het bankwezen	244
Notitie Afronden, door Dr. J. H. C. Lisman	246
<i>Prof. Drs. Sj. Muller:</i> Informatievoorziening en functieverdeling	249
Geld- en kapitaalmarkt De daling van de rente op de geldmarkt, door Drs. R. A. R. van den Bosch	250
Energiekroniek Olie, door Dr. A. A. de Boer	252
Ingezonden Werkloosheid, door F. J. Clavaux, met naschrift van Drs. L. Hoffman	254
Boekennieuws Dr. P. A. Steenbrink: Optimization of transport networks, door Drs. J. M. Verhoeff	255

Als u uw collega een abonnement op ESB geeft, wordt de werkgelegenheid bevorderd.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
ADRES:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).*

*Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.*

*Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

*Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkertijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.*

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

Werkloosheidsbestrijding

Terecht zou men zich de vraag kunnen stellen of in het kader van een column het aansijden van de werkloosheidsbestrijding wel op zijn plaats is. Die vraag heeft ondergetekende zich, ook gesteld, en zijn antwoord is de hier volgende reeks opmerkingen. Een antwoord is het bovendien eigenlijk niet; veeleer zijn het vragen die over de bestrijding van de werkloosheid in ons land kunnen worden gesteld en die wellicht moeilijk van een duidelijk antwoord kunnen worden voorzien. Maar daarom is het misschien ook wel terecht dat ze in een column worden opgenomen.

Nu steeds duidelijker blijkt, dat de werkloosheid geen verschijnsel meer is dat aan bepaalde nauwkeurig omschreven oorzaken kan worden toegeschreven, is het van des te meer belang kritisch te staan tegenover de maatregelen die worden genomen om dit maatschappelijk euvel te doen verdwijnen. Het gaat dan in feite om de vraag naar de effectiviteit van de instrumenten die worden gebruikt om de werkloosheid op te heffen. Daarbij kan in tweërlei opzicht van effectiviteit sprake zijn. In de eerste plaats kan men zich afvragen, welk *controleerbaar* effect er van de instrumenten uitgaat op de ontwikkeling van de werkloosheid. Weet men hoeveel werklozen weer aan de slag zullen komen, of al weer aan het werk zijn, als gevolg van de getroffen maatregelen? Is het bij de beleidsinstanties bekend welke maatregelen juist het meeste effect sorteren? En als er inzicht bestaat in de selectiviteit van het instrumentarium, kan dan in de praktijk ook op korte termijn bijgestuurd worden in een zodanige richting, dat de meest effectieve instrumenten zo krachtig mogelijk worden ingezet?

De tweede soort van effectiviteit die van belang is, betreft de vraag naar de kosten van de werkloosheidsbestrijding. Of beter misschien nog: hoe optimaal functioneert het bestaande apparaat dat is opgezet om werklozen weer hun plaats in het arbeidsproces te doen hernemen? Het gaat hierbij waarschijnlijk in eerste instantie om de effectiviteit waarmee de informatie over de

arbeidsmarkt, en de ontwikkelingen daarop, aan de belanghebbenden worden doorgegeven. Maar doorgeven of overdragen van informatie is niet voldoende. De werklozen moeten immers ook weten waar informatie over wat bestaat.

Enkele van de hier opgeworpen vragen zouden in elk geval nader kunnen worden bekeken. Aanleiding daartoe is de suggestie welke door de leiding van het NKV is gedaan om de radio in te schakelen bij het verspreiden van informatie omtrent de werkgelegenheid in de regio. Het ligt voor de hand dat werklozen meer naar de radiouitzendingen kunnen luisteren dan de werkenden. Het ligt echter niet voor de hand dat dit medium gebruikt wordt om verheldering te geven van de situatie op de arbeidsmarkt. Eerder zou men geneigd zijn te veronderstellen, dat de bureaus die juist voor deze functie in het leven zijn geroepen — de gewestelijke arbeidsbureaus — hier in de huidige omstandigheden hun taak optimaal kunnen vervullen. Maar als de werklozen via de officiële kanalen niet voldoende of niet snel genoeg geïnformeerd kunnen worden, dan ligt de inschakeling van zo'n indringend communicatiemedium voor de hand. De vraag rijst dan echter wel, waarom de officiële organen blijkbaar tekortschieten. Gebrek aan mankracht kan hier als argument gelden, maar dan toch zeker als een *marginale* argument. De buitenstaander krijgt in elk geval weleens de indruk, dat het grijpen naar middelen als radio (en televisie) een illustratie is van de mogelijkheid, dat er een belangrijk hiaat in de doorstroming van informatie over de arbeidsmarkt naar de werklozen be-

staat. En als dit hiaat aanwezig is en het wordt opgevuld door gebruik te maken van „buiten organisatorische middelen”, betekent dit dan, dat er weinig gedaan wordt om de informatie-overdracht via de geschikte organen te bevorderen?

Vragen aangaande de effectiviteit van de informatieverstrekking betreffende de arbeidsmarkt gaan vooraf aan vragen die gesteld kunnen worden over het effect van instituten die via scholing (van met name oudere werknemers), omscholing (naar andere beroepen), en bijscholing (ten einde de vakbekwaamheid te vergroten) trachten individuele werknemers weer een plaats in het arbeidsproces te bezorgen. Weten de werklozen voldoende van het bestaan van deze mogelijkheden af? Hoe selecteren de instituten de werklozen? Kan het aantal deelnemende werklozen aan deze scholingsactiviteiten worden uitgebreid? Hoeveel werklozen geven de scholing vroegtijdig op, en waarom? En wie de scholing met succes heeft afgemaakt, heeft die een veel groter kans om weer aan de slag te komen dan mensen die aan hun vakopleiding niet hebben gesleuteld? Want, na beëindiging van de om-, of bijscholing is het niet zeker dat er ook werk wordt gevonden. Zou het ontbreken van de garantie dat een geslaagde scholingsactiviteit ook een nieuwe plaats in het arbeidsproces betekent, ertoe bijdragen dat werklozen wellicht weinig voelen voor het volgen van een dergelijke opleiding? Juist nu ook de kwaliteitsverschillen van de vraag en het aanbod op de arbeidsmarkt een van de oorzaken van structuurwerkloosheid is, lijkt het noodzakelijk dat de scholingsactiviteiten op hun efficiëntie worden doorgelicht.

De kosten van deze maatregel in het kader van de werkloosheidsbestrijding lopen zeker niet in de honderden miljoenen, maar misschien is een effectief scholingsbeleid wel een zaak van de eerste orde voor een duurzame bestrijding van de werkloosheid. Een al of niet bevestigend antwoord hierop is echter pas mogelijk als veel van de hiervoor opgeworpen vragen óók een adequaat antwoord hebben gekregen.

De werkgelegenheidsnota

PROF. DR. C. DE GALAN

Kort geleden verscheen de Nota inzake de werkgelegenheid. In dit artikel wordt deze nota besproken door Prof. Dr. C. de Galan, hoogleraar in de economie en de arbeidseconomie aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Hij geeft een korte samenvatting van de nota en voegt daaraan enkele kritische opmerkingen toe. Hoewel de nota waardevolle passages en een indrukwekkende opsomming van beleid bevat, doet ze nogal brokkelig aan en bevat ze leemten en vaagheden, waardoor haar kwaliteit wisselend is, aldus Prof. De Galan.

Naar de op 20 februari jl. uitgebrachte en door vijf ministers ondertekende *Nota inzake de werkgelegenheid* is met spanning uitgezien. Primair natuurlijk omdat in de politieke sfeer al druk op de Nota was geanticipeerd zonder dat een volledig overzicht van de concrete maatregelen aanwezig was. Maar ook omdat er grote behoefte bestond aan een officiële samenvattende analyse van de complexe werkgelegenheids-situatie. De verwachtingen waren dan ook nogal hoog gespannen, zij het ten dele al bij voorbaat negatief. Dat verklaart mede de teleurstelling die intussen al van verschillende kanten op uiteenlopende gronden is geuit.

Zoals nog zal blijken lijkt mij die teleurstelling wel begrijpelijk, maar zeker niet geheel verdiend. Daarbij moet in aanmerking worden genomen dat een groot deel van het op bestrijding van de werkloosheid gerichte beleid al eerder was bekend gemaakt, namelijk in de Interimnota van september en in de Brief aan de Kamer van november 1974. Het had waarschijnlijk meer indruk gemaakt als het hele pakket maatregelen in één stuk zou zijn samengevoegd. De jongste publikatie betreft in feite een *Vervolgnota*, welke laatste term in de titel van de Bijlagen wel, maar in die van de Nota zelf, niet is opgenomen.

Dit verschil in titulering van de Nota en Bijlagen geeft aanleiding tot een eerste kritische kanttekening, omdat het helaas tekenend is voor de slordigheid waarmee deze stukken zijn samengesteld. Er is bijna geen pagina te vinden zonder druk- of schrijffouten; bij één paragraaf (IV-2) ontbreken de voetnoten; er is een tabel weggevallen waar wel naar wordt verwezen (blz. III-2-4); een inhoudsopgave van de bijlagen ontbreekt en ook een register zou niet overbodig zijn geweest; zinsneden als „inschrijvingsduur van 1 à 1 maand” en „kan circa hoger gesteld worden” (resp. blz. II-2-8 en II-4-9) zijn helaas geen uitzondering. Er is kennelijk sprake geweest van haastwerk 1).

Karakter

De Nota is zowel analytisch als beleidsmatig van aard. De analyse betreft de arbeidsmarkt in het algemeen en de werk-

loosheid in het bijzonder. De beleidspassages vallen uiteen in beschouwingen over de lange termijn en een opsomming van korte-termijnmaatregelen. In totaal is een omvangrijk werkstuk ontstaan; te zamen met de bijlagen gaat het om rond 180 pagina's 1).

Naar inhoud is de Nota zeer veelzijdig, maar ook onevenwichtig. Hij bevat zeer globale stukken naast gedetailleerde, filosofieën naast feitelijke beschrijvingen, speculaties naast harde waarheden. Vaag of beknopt bijv. zijn de beschouwingen over de toekomstige ontwikkelingen van arbeidsmarkt en beleid, over de samenwerking overheid-bedrijfsleven, over het onderwijsbeleid. Uitvoerig daarentegen komen onder meer de macro-economische samenhangen en de bouw-nijverheid aan de orde.

Hierbij komt nog dat het verband tussen de onderdelen niet altijd duidelijk is; ook komen er nogal wat herhalingen voor. Dit wijst erop dat kennelijk van verschillende kanten bouwstenen zijn aangedragen die — in haast — aan elkaar zijn geplakt.

Ondanks deze nogal warrige mixture blijft de Nota om verschillende redenen toch belangwekkend. Ten eerste moet worden bedacht dat de aangeduide onevenwichtigheid de weerslag vormt van onze kennis over de arbeidsmarkt in het algemeen. Ook die is fragmentarisch en wisselend van theoretische diepgang. Alle verbanden zijn nog lang niet duidelijk, beleidsalternatieven nog niet aangedragen. Het beleid wordt geremd door de gebrekkigheid van onze wetenschappelijke apparatuur. Ten tweede werpt de Nota door de veelzijdigheid van de inhoud een helder licht op de complexiteit van de arbeidsmarkt zelf. Al op blz. I-1 staat, in het openhartige en wat onbeholpen proza van de Inleiding: „Werkgelegenheid en werkloosheid zijn deel van een ingewikkelde economische samenhang. In deze nota wordt een poging gedaan deze samenhang bloot te leggen” Ten derde staan er in de Nota waardevolle beschouwingen over allerlei deelonderwerpen. Ik doe hieruit een greep, daarbij de nadruk leggend op de analytische passages, die voornamelijk te vinden zijn in hoofdstuk II, getiteld „Aard en oorzaken van de werkgelegenheid”.

Inhoud

In § 1 van het tweede hoofdstuk komen globaal de belangrijkste oorzaken van de huidige werkloosheid aan de orde, terecht geplaatst in een internationaal kader. Genoemd worden: (groei)onzekerheid; verzadigingsverschijnselen, met name in de bouw; stijgende rentestand; dalende rendementen annex stijgende loonkosten; internationale inflatie, met grote

1) Dit artikel is gebaseerd op de uitgave die op 20 februari jl. door het Ministerie van Sociale Zaken werd verspreid, niet op de uitgave van de Staatsuitgeverij, die vorige week verscheen.

stijging van grondstoffen- en energieprijzen; monetair beleid in enkele landen (waarom alleen dit beleid genoemd?); internationale monetaire onrust. Sommige dezer oorzaken vertonen al een kentering, andere zijn nog volop aanwezig.

In § 2 volgt een macro-analyse van de arbeidsmarkt, vrij uitvoerig en — ook via bijlagen — van vele gegevens voorzien. Ik moet me tot enkele hoofdpunten beperken.

Wat de ontwikkeling van het arbeidsaanbod betreft, is de z.g. natuurlijke groei de afgelopen 20 jaar vrij constant gebleven. De toegenomen onderwijsdeelneming is een stijgende aftrekpost geweest, die niet geheel is gecompenseerd door immigratie en grotere participatie van gehuwde vrouwen. Ook „overige factoren” en „conjuncturele en incidentele factoren” hebben een belangrijke kwantitatieve invloed op de aanbodmutaties gehad, maar het blijft duister wat achter deze factoren schuil gaat. Over het geheel genomen is de aanbodanalyse trouwens erg beknopt gehouden.

De vraag naar arbeid wordt veel uitgebreider behandeld. Eerst komen sectorale ontwikkelingen in het verleden ter sprake, waarbij de geleidelijke vermindering van de werkgelegenheids groei over bijna de hele lijn opvalt. Deze is niet te verklaren uit afnemende afzetsstijging; beperking van de uitbreiding van investeringen en overheidsuitgaven is vrijwel gecompenseerd door sterkere exportontwikkeling. Voor de verklaring van de geringe groei — thans zelfs vermindering — van het aantal arbeidsplaatsen in bedrijven wordt gebruik gemaakt van een onderzoek van het Centraal Planbureau, dat geheel is gebaseerd op de langzamerhand bekende studie van Den Hartog en Tjan.

In deze studie wordt ervan uitgegaan, dat de aard van de investeringsgoederen technisch bepaald is; de technische vooruitgang is uitsluitend arbeidsbesparend, in die zin dat de vereiste hoeveelheid arbeid per eenheid outillage daalt naarmate de „jaargang” van de outillage jonger is. Directe substitutie tussen arbeid en kapitaal is niet mogelijk; substitutie vindt alleen indirect plaats via vervanging van oude outillage door minder arbeid vragende nieuwe. En om die vervanging draait de analyse; nog nader gespecificeerd: om de afstoot van oude outillage. Deze afstoot vindt, afgezien van technische slijtage, plaats als de opbrengst van de produktie van een jaargang kapitaalgoederen de loonsom van die jaargang niet meer dekt. De reële loonkosten, het quotiënt van loonvoet en produktieprijis, spelen dus een essentiële rol bij de afstoot van oude jaargangen en daarmee bij de ontwikkeling van de werkgelegenheid. De sterke stijging van de reële loonkosten sinds 1963 is bepalend geweest voor de stabilisatie die sinds dat jaar grosso modo in de werkgelegenheid is opgetreden.

Deze gehele analyse is, zoals door het CPB ook wordt beklemtoond, sterk gestileerd. Van allerlei complicaties en details wordt geabstraheerd. Hoewel het CPB-onderzoek knap is opgezet en uitgewerkt, is het daardoor de vraag of het voldoende basis biedt voor een beschrijving van de realiteit en het voeren van beleid. De voornaamste problemen lijken mij de volgende.

a. De technische ontwikkeling wordt als exogene variabele beschouwd. In feite wordt zij ten dele bewust gestuurd en onder meer beïnvloed door arbeidsmarktomstandigheden. Het „in de hand houden van de techniek”; door Heertje al eens als doelstelling van economische politiek aanbevolen, lijkt, hoewel uiterst gecompliceerd, het overwegen waard. Dit element ontbreekt in de nota nagenoeg.

b. Naast arbeidsbesparend kan technologische vernieuwing ook bijv. energie- en milieubesparend zijn en dus door bijv. stijgende energieprijzen en overheidsbeleid worden gestimuleerd. De reële loonkosten krijgen als oorzaak van outillage-afstoot wel een erg exclusieve aandacht. Ook het arbeidstekort van de jaren zestig zal van invloed zijn geweest; het noodzaakte nog directer tot arbeidsbesparing dan de loonontwikkeling.

c. Opvallend is dat in het model een investeringsfunctie ontbreekt. In de bijlage staat dat voor investeringsbeslissingen het aanvangsrendement in het eerste jaar beslissend is (blz. 6) en dit marginale rendement in de loop van de tijd

Symposium over spreidingsbeleid

Op 16 april 1975 organiseert het Nederlands Economisch Instituut (NEI) een symposium over „De problematiek van het ruimtelijke spreidingsbeleid”. Onder voorzitterschap van Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur van het NEI, zal een vijftal inleidingen worden gehouden, waarin visies vanuit planologie, economie en sociologie op het spreidingsbeleid worden gepresenteerd.

Prof. Ir. N. A. de Boer (directeur PPD Zuid-Holland), Prof. Dr. A. J. Hendriks (hoofd Regionaal Onderzoek NEI), Drs. A. Jelsma (directeur NEI Groningen), Prof. Dr. J. G. Lambooy (directeur Economisch-Geografisch Instituut Universiteit van Amsterdam) en Prof. Dr. J. H. P. Paelinck (directeur NEI) hebben hun medewerking reeds toegezegd. Na afloop van de lezingen volgen een panel-discussie en een slotbeschouwing van Prof. Klaassen.

Plaats: Congresgebouw te Den Haag. Kosten: geen. Aanmelding: schriftelijk bij het NEI, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam, onder vermelding van naam, adres en beroep c.q. functie; (op de enveloppe s.v.p. vermelden: „symposium”).

slechts weinig is verminderd. Pas later daalt het rendement onder invloed van de reële arbeidskostenstijging. Het lijkt mij de vraag of deze verklaring, die eigenlijk uitgaat van kortzichtigheid bij investeerders, toereikend is. Eerder zullen afzetverwachting en continuïteitsstreven bepalend zijn voor de investeringsbereidheid. Daarnaast is uiteraard het investeringsvermogen van belang en dus de toereikendheid van de financiële middelen: De sterk gestegen reële loonkosten, leidend tot gedaalde rendementen, zijn hier opnieuw in het geding, zoals ook in de Nota wordt aangeduid. Met een arbeidsinkomensquote van boven de 80% lijkt „een kritische zone te zijn bereikt” (blz. II-2-13). Het gaat in dit kader niet meer om de vervanging van oude apparatuur, maar om de investeringen als zodanig. Met andere woorden, terwijl in de CPB-studie de loonontwikkeling in zekere zin als investeringsstimulus wordt beschouwd (ter wille van arbeidsbesparing), gaat zij meer en meer als rem functioneren.

De werkloosheid

De ontleding van de werkloosheid naar componenten die in de Nota wordt gegeven, vertoont een aantal zwakke kanten. Ten eerste is er de kwestie van de definiëring. Over alle categorieën zou wel iets te zeggen zijn, maar het meest opvallend is in dit verband de structurele werkloosheid. Er worden twee soorten van „structuurwerkloosheid in enge zin” onderscheiden, resp. gevolg van kwalitatieve discrepanties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en van een kwantitatief tekort aan arbeidsplaatsen. Nog daargelaten dat de laatstgenoemde oorzaak ook voor andere soorten geldt, lijkt het doelmatiger deze beide structuurcomponenten een verschillende naam te geven, bijv. resp. aanpassings- en structurele werkloosheid. Het daarnaast in de Nota gehanteerde begrip „structuurwerkloosheid in ruime zin”, dat alle soorten buiten de conjuncturele overlapt, is weinig doelmatig.

Ten tweede blijken de componenten elkaar te overlappen en te beïnvloeden. Zo wordt de frictiewerkloosheid door de andere categorieën mede bepaald: als de markt ruimer is, wordt de wrijving groter. In de werkloosheid van minder geschikten zitten structurele, conjuncturele en frictie-elementen.

Ook los hiervan is de kwantificering van de componenten

enigszins problematisch. Zo zijn er, in de Nota ook vermelde, redenen om de conjunctuurwerkloosheid hoger te stellen dan gebeurt. De frictiewerkloosheid daarentegen lijkt met meer dan 1% van de afhankelijke beroepsbevolking wat ruim gesteld.

Al met al worden voor 1974 in de Nota de werkloosheid door wrijving, seizoen en mindere geschiktheid op ruim de helft van het totaal becijferd. De beide structurele categorieën („in enge zin”) omvatten met 35.000 à 40.000 manjaren ongeveer een kwart. Dit kan ons hoeden voor overdrijving. Wel moet bij de kwantificering worden bedacht dat er naast werkloosheid in de geregistreerde zin ook nog arbeidsongeschiktheid en nonparticipatie bestaan, die beide werkloosheidselementen in zich kunnen bergen, plus enige arbeidsreserve buiten de werkloosheid in enge zin.

Op de achtergronden van de structurele werkloosheid ten gevolge van gebrek aan arbeidsplaatsen is boven al geweest. Wat de aanpassingswerkloosheid betreft, worden in de Nota niet alleen enkele opmerkingen gewijd aan discrepanties tussen gevraagde en aangeboden opleidingsniveaus, maar ook een paragraaf aan ontwikkelingen op de „arbeidsdeelmarkten”.

Daarin komen aan de orde:

1. de regionale aspecten, waarbij (opnieuw) de sombere posities van het noorden en het zuiden opvallen, met grote vraagtekorten, terwijl elders aanpassingsproblemen een grotere rol spelen;
2. de duur van de werkloosheid, die gemiddeld toeneemt (deze duur komt in de werkloosheidscijfers zelf natuurlijk tot uiting; het werken met „werklozemaanden” zoals onlangs door Hoffman in *ESB* voorgesteld, leidt gemakkelijk tot dubbeltellingen);
3. indelingen naar leeftijd en geslacht, waaruit blijkt dat vrouwen en jongeren qua werkloosheid minder gaan afwijken van mannen en ouderen;
4. opvattingen, kenmerken en percepties van werklozen; de subparagraaf hierover is gebaseerd op het interessante BEW-onderzoek, waaraan ook een bijlage is gewijd.

Het ingewikkelde karakter van de arbeidsmarkt en de grote veelzijdigheid van het werkloosheidsvraagstuk komen in al deze beschouwingen goed uit de verf.

Tenslotte wordt een aparte paragraaf gewijd aan de bouwnijverheid. Deze blijkt, zoals bekend, sterk onder invloed te staan van de overheid, die direct of indirect de afzet van 90% van de GWW- en 60% van de B- en U-sector bepaalt. De bouw ondervindt dan ook duidelijk de weerslag van de politiek. Zij is in belangrijke mate altijd de prooi geweest van het conjunctuurbeleid, omdat manipulatie met overheidsuitgaven in belangrijke mate op de bouwproductie betrekking heeft (conjunctuurpolitiek is allerminst sectorneutraal). Thans blijkt de bouwnijverheid in zekere zin het slachtoffer te zijn van elementen van structuurbeleid: renovatie in plaats van nieuwbouw, inspraakprocedures die vertragend werken, marktverzadiging, beperking van wegebouw. Daarnaast spelen tegenover produktiviteitsstijging en stagnatie van particuliere investeringen een rol. De bouw biedt dan ook een somber beeld, ook in de toekomst naar wordt verwacht.

Het beleid

Over het korte-termijnbeleid kan ik kort zijn. Het is groten-deels al bekend, mede door uitvoerige belichting in de pers. In de Nota wordt een duidelijk accent gelegd op gerichte maatregelen in plaats van globale en op behoud van arbeidsplaatsen, meer dan op het scheppen van nieuwe. Met beide keuzen stem ik in, maar enerzijds zou de globale maatregel van fiscalisering van sociale lasten wel een plaats in het nieuwe programma hebben verdiend (verlaging loonkosten) en anderzijds komt de bouwnijverheid ook na alle injecties nog onvoldoende aan haar trekken.

Wie alle maatregelen overziet, komt overigens wel onder de indruk van de veelzijdigheid en de veelomvattendheid van

het beleid. De keerzijde van deze medaille is dat de versnippering groot is en het aantal deelnemende instanties eveneens. Het grote probleem van de coördinatie, kenmerk van arbeidsmarktpolitiek in de ruime zin van het woord, komt op bijna alle bladzijden tot uiting. Te betreuren is dat niet duidelijk uit de verf komt in hoeverre de nu aangekondigde maatregelen tot het „normale” beleid behoren, al aangekondigd waren, of nieuw zijn. Het is niet makkelijk structuur aan te brengen in de grote opsomming.

Deze moeilijkheid wordt nog versterkt, omdat naast concrete en gekwalificeerde beleidsinstrumenten ook veel vagere, soms potentiële, worden genoemd. Een deel van de maatregelen wordt nog overwogen, is in studie of wacht op advisering.

Dit geldt begrijpelijkerwijs nog sterker voor de lange-termijnpolitiek. In het daaraan gewijde hoofdstuk III komen werkgelegenheids-, begrotings-, ander sociaal-economisch en onderwijsbeleid aan de orde. Hier gaat het duidelijk om algemene beschouwingen, overpeinzingen, afwegingen, gelardeerd met een aantal concretere aanduidingen. Hetzelfde is van toepassing voor de ten onrechte in hoofdstuk IV opgenomen paragraaf over „verdeling van werk” en arbeidstijdverkorting.

Overigens mag uit de beperkte concretisering niet worden afgeleid dat het hier zou gaan om tekst zonder waarde. Integendeel, de beschouwingen zijn interessant en openen een wijds perspectief voor nader onderzoek. Het is ondoenlijk de vele overwegingen hier weer te geven. Aangestipt zij slechts dat wordt vastgehouden aan de doelstelling „full-employment” en dat de lange-termijn-probleemcluster van grondstoffen-milieu-derde wereld vrijwel buiten beschouwing blijft. Dit laatste is te betreuren. De opmerking dat „een oplossing van het werkgelegenheidsprobleem niet kan worden gezocht ten koste van het milieubeleid. Een actief milieubeleid en werkgelegenheidsbevordering behoeven niet met elkaar in strijd te komen” (blz. IV-6-1) is zonder nadere uitwerking veel te mager. Zonder twijfel is hier sprake van een grote leemte van het rapport: plaatsing van de arbeidsmarkt in een omvattend maatschappijperspectief.

Enkele opmerkingen vallen er in aansluiting op het voorgaande over het beleid nog te maken. Ten eerste is er naast het vraagstuk van de interne coördinatie dat van de externe. Arbeidsmarkt- en werkgelegenheidsbeleid hangen samen met vele andere terreinen: milieu-, sectorstructuur-, inkomens-, regionaal, onderwijspolitiek en nog meer. Op deze samenhangen wordt in de Nota ook gewezen. Alle beleids-terreinen zijn in zekere zin aspecten van het geheel, die hun eigen betekenis hebben, maar ook aan andere eisen worden onderworpen. Ze zijn beurtelings doel en instrument en komen ook met elkaar in botsing. In theorie zijn schotten aan te brengen, bestuurlijk gezien zijn aparte instanties in het geding, maar in de praktijk loopt het allemaal in elkaar over. Er wordt, afhankelijk van actualiteit, accentuering en plaats van de beschouwer, steeds een andere ingang gekozen van het gehele economisch-sociaal-culturele beleid. Deze interdependentie maakt de politiek uiterst gecompliceerd. Jaren geleden is door Albeda al de vraag aan de orde gesteld naar de boven-, neven- of onderschikking van arbeidsmarktpolitiek in verhouding tot andere gebieden. In de politieke praktijk komen alle drie mogelijkheden naast elkaar voor, afhankelijk van het punt dat in geding is en van de prioriteitsstelling.

Wat de arbeidsmarkt zelf betreft, komt uit de Nota nog een tweede fundamentele kwestie naar voren, namelijk de begrenzing van wat beleid in een democratie vermag. Struikelblok voor de effectiviteit van maatregelen is het gedrag van de marktpartijen. De overheid kan mogelijkheden bieden, stimuleren, bemoeilijken; maar zij kan afgezien van haar eigen huishouding slechts in beperkte mate iets opleggen.

Zo kunnen werknemers moeilijk worden verplicht tot omscholing, mobiliteit en het aanvaarden van geheel andere arbeid; werkgevers even bezwaarlijk tot het aanmelden van alle vacatures, het nemen van werkgelegenheidsbevorderen-

de maatregelen, het aanhouden van — alle — personeel. Er doen zich hier grenzen voor in verband met fundamentele vrijheden en in verband met controlemogelijkheden. Daarbij komt natuurlijk dat de overheid evenmin als de marktpartijen zelf over perfect toekomstinzicht beschikt. Een straf-fer beleid zou noodzaken tot gedetailleerde keuzen van werkring en werkgelegenheid, waartoe niet alleen het instrumentarium, maar ook de kennis ontbreekt. De naoorlogse geschiedenis van de bouwnijverheid, die wel grotendeels door de overheid wordt gestuurd, spreekt wat dat betreft boekdelen. Arbeidsmarktbeleid moet zoveel mogelijk preventief zijn, maar zal noodgedwongen toch grotendeels een repressief karakter blijven dragen.

Aan het fundamentele probleem van het primaat van collectiviteit en particulier wordt in de Nota slechts tussen de regels door aandacht besteed. Dit geldt eveneens voor het verwante vraagstuk van de zeggenschapsverdeling binnen de ondernemingen. Wel wordt kort iets gezegd over de samenwerking overheid-bedrijfsleven, maar de economische en maatschappelijke orde wordt niet expliciet behandeld. Mij lijkt dat vooral de verplichte vacaturemelding urgent en in beginsel oplosbaar is, te meer omdat hier ook een belang van het bedrijfsleven zelf ligt. Deze verplichting zou aansluiten bij de inrichting van vacaturebanken en de vacature-enquêteering (blz. IV-2-2).

Welvaart en verdeling

Terugkerend naar de werkgelegenheidsontwikkeling zelf kan worden opgemerkt dat een belangrijke sleutel ligt bij groei en verdeling van de welvaart. Selectieve groei en internationale arbeidsverdeling zullen het vraagpatroon op de arbeidsmarkt meer of minder ingrijpend kunnen beïnvloeden. Wat de binnenlandse verdeling aangaat, deze speelt in verschillende opzichten mee: bij de keuze arbeid — vrije tijd; bij de vervroegde pensionering; bij de keuze collectieve sector versus beschikbaar inkomen; bij de aanvaardbaarheid van inkomensmatiging; en in categorale zin. Steeds gaat het weer om de besteding van de beschikbare ruimte. Omdat het einde van de categorale herverdeling zeker is bereikt, zal de stijging van de reële loonkosten weer gelijk moeten worden aan die van de arbeidsproductiviteit. Herverdeling van arbeidstijd lijkt zonder herverdeling van inkomen uitgesloten en zij zou, naar de Nota aangeeft, zonder dat ook niet de werkgelegenheid bevorderen; arbeidstijdverkorting moet, met andere woorden, met daling van het maandloon gepaard gaan, tenzij produktiviteitsstijging compenserend werkt. Bij de keuze collectieve versus particuliere sector moet in aanmerking worden genomen dat overheidsuitgaven ook arbeidsvraag-verhogend werken. Terugdringing van de incidentele looncomponent kan de gemiddelde beschikbare inkomensgroei enigszins op peil houden als produktiviteitsstijging en verplichte afdrachten weinig ruimte meer laten. De personele verdeling tenslotte overkoepelt het geheel. Verdere nivellering is, afgezien van haar eigen betekenis, als instrument noodzakelijk; zij lijkt ook in overeenstemming met gewijzigde schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt, althans met betrekking tot scholingsniveaus.

Over dit alles zou nog veel te zeggen zijn. De regering zal dit doen in de aangekondigde nota over de inkomenspolitiek, waarnaar in de onderhavige Nota wordt verwezen. Misschien wordt daarin ook meer aandacht geschonken aan de inflatie,

Bij het LANDBOUWSCHAP is per
1 juni 1975 vacant de functie van

SECRETARIS

van de Gewestelijke Raad voor
Overijssel van het
Landbouwschap,
gevestigd te Zwolle.

Gegadigden dienen bij voorkeur academisch gevormd of van gelijkwaardig niveau te zijn, terwijl bekendheid met het agrarisch milieu en het landbouworganisatiewezen tot aanbeveling strekt.

Salariëring geschiedt ingevolge de
Salarisverordening Personeel
Landbouwschap.

Sollicitaties vóór 10 april a.s. te richten aan
de heer W. v. d. Kamp, Pijperstaart 5,
Kampen, voorzitter van de Gewestelijke Raad
voor Overijssel van het Landbouwschap.

die nu wel bij de oorzaken van werkloosheid, maar nauwelijks in het kader van het beleid ter sprake komt. Vooral over de gewenste gelijkheid van de reële loonkostenstijging en produktiviteitsontwikkeling had wel iets meer kunnen worden gezegd.

Slotopmerkingen

De kwaliteit van de *Nota inzake de werkgelegenheid*, is wisselend, het geheel doet nogal brokkelig aan, er zijn leemten en vaagheden aan te duiden. Toch biedt de Nota veel waardevolle beschouwingen en een indrukwekkende opsomming van beleid. De werkloosheid zal er niet door worden opgelost, naar al op blz. I-1 in alle eerlijkheid wordt meegedeeld: „De regering is er zich van bewust dat daarmee nog geen uitzicht wordt geboden op een waarneembare vermindering van de werkloosheid op korte termijn”. Maar wel is een stevige basis gelegd voor het besturen van de arbeidsmarkt. Wie geïnteresseerd is in deze markt en wie zoekt naar researchonderwerpen met grote maatschappelijke relevantie, kan bestudering van de Nota sterk worden aanbevolen.

C. de Galan

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

„Corporate planning” in het bankwezen

DR. J. TH. ADOLFSE

In bijgaande beschouwing geeft Dr. J. Th. Adolfse, verbonden aan de Mees & Hope Groep NV te Rotterdam, een eerste aanzet tot gedachtenvorming inzake „corporate planning” in het bankwezen. Hij constateert daarin dat een bank, vergeleken met andere sectoren van economische bedrijvigheid, eigenlijk een „special animal” is en dat het derhalve onjuist is om de theoretische opvattingen inzake „corporate planning” argeloos op een bank los te laten. Bij een bank moet het lange-termijn-planningproces flexibel zijn en sterk de aandacht concentreren op de externe factoren (de omgeving), het bestuur en de personeelsformatie, aldus de auteur.

1. Inleiding

In de overvloedige literatuur inzake „corporate planning” die het laatste decennium, met name in de Verenigde Staten, is verschenen, wordt aan het bankbedrijf vrijwel geen aandacht geschonken. De schrijvers hebben meestal industriële bedrijven op het oog. In de literatuur over planning ligt hier dus een heel terrein braak. Deze beschouwing geeft een aanzet om bepaalde lacunes op te vullen.

Voor ons doel definiëren wij „corporate planning” hier als een activiteit bij uitstek voor de topleiding van een bedrijf om voor een meerjarige periode in concrete termen (groei, winst, omzet, functie van het bedrijf) doelstellingen te formuleren voor de onderneming als geheel en de instrumenten te scheppen om het bedrijf te sturen naar verwezenlijking van deze doelstellingen.

„Corporate planning” wordt vaak verward met termen als „corporate strategy”, strategische beleidsvorming 1) en lange-termijnplanning. Meestal worden met al deze termen activiteiten bedoeld, die vervat zijn in bovenstaande definitie. Met „corporate planning” moet niet worden verward, het jaarbudget, noch bepaalde partiële planningactiviteiten die onderdelen van het bedrijf omvatten, zoals personeelsplanning, productieplanning, marketingplanning enz. Bovenstaande definitie laat daar overigens geen onduidelijkheid over bestaan.

Een uiteenzetting over „corporate planning” in het bankwezen zullen wij parallel laten lopen met een globaal inzicht in het typische bedrijf van een bank. Allereerst echter nog iets meer over „corporate planning” zelf.

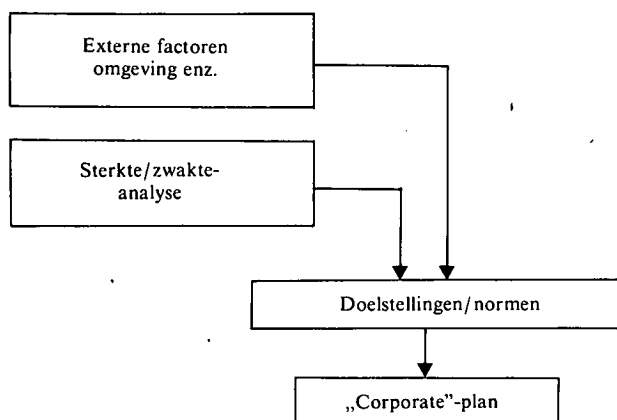
2. De systematiek bij „corporate planning”

„Corporate planning” is een gedisciplineerde bezigheid, welke volgens een bepaald globaal patroon plaatsvindt. Dit patroon verschilt in nuances en in onderdelen per onderneming. Het is een activiteit die, zoals gezegd, door de topleiding van een bedrijf wordt uitgeoefend. Voor de systematiek, de ordelijke opeenvolging van activiteiten, alsmede voor de motoriek die aan het planningproces inherent is, maken bedrijven wel gebruik van de diensten van een „planning-manager”, die deze specifieke verantwoordelijkheden draagt. Er zijn bedrijven die deze verantwoordelijkheid zo zwaar wegen, dat bij een collegiaal bestuur de „planning-manager” van dat bestuur deel uitmaakt.

Een „corporate-planning”-systeem bevat meestal in een of andere vorm de volgende elementen:

- definiëring van de omgeving, de markt, de externe economische en sociale trendmatige ontwikkelingen die relevant zijn voor het bedrijf;
- definiëring van het karakter en de structuur van de onderneming: de sterke en zwakke eigenschappen van het bedrijf;
- formulering van de doelstellingen op lange termijn, rekening houdende met a. en b.;
- formulering van de beleidsmiddelen, het „corporate”-plan, aan de hand van de bevindingen ex a., b. en c. voor de verwezenlijking van de doelstellingen.

Schematisch worden deze elementen als volgt ingepast:

Dit is een zeer elementair schema. Het is meestal meer verfijnd en gecompliceerd, naarmate een onderneming op dit gebied jarenlange ervaring heeft geaccumuleerd en gebruik maakt van meer geavanceerde management-

1) Sedert 1971 bestaat hier te lande een vereniging van die naam, die geaffilieerd is aan het NIVE.

rekentechnieken. Noch op deze mogelijke verfijningen, de principes, de systematiek en de motoriek van „corporate planning”, noch op de verhouding tot het jaarbudget kunnen wij hier verder ingaan. In de literatuur wordt daarover zeer uitvoerig uitgeweid 2).

Wij zullen thans genoemde fundamentele elementen toevoegen op een bankbedrijf en trachten te onderkennen of en op welke punten een bank verschilt met een industriële onderneming.

3. De bank in de optiek van „corporate planning”

In dit kader moet de typering van een bank anders zijn, dan gebruikelijk wordt gegeven in de handboeken over het geld-, krediet- en bankwezen. Zij wijkt ook sterk af van de bankdefinitie in de Wet Toezicht Kredietwezen.

Welnu, een bank definiëren wij hier als een service-instelling, die met een hooggekwalificeerde personele bezetting door derden toevertrouwde geldmiddelen in vermogenstitels en andere geldtitels omzet. Belangrijke facetten van een bank zijn dus:

- het service-karakter;
- de personele bezetting;
- het vertrouwen van derden in de instelling.

Er zijn wellicht geen andere economische sectoren aan te wijzen waarin deze elementen gezamenlijk het karakter van het bedrijf bepalen. Daarom moet bij „corporate planning” een bankbedrijf toch wel een „special animal” zijn.

a. Geïnteresseerde partijen

De geïnteresseerde partijen bij een bank zijn achtereenvolgens:

- de gemeenschap, waarin en waarvoor de bank werkt;
- het personeel;
- de aandeelhouders;
- de cliëntenkring.

De laatste categorie biedt speciaal bij een bank complicaties. Aan de passiefzijde van de bankbalans verschijnen de cliënten als leveranciers van grondstoffen voor het bedrijf in de figuur van depositanten en spaarders. Aan de actiefzijde zien wij dezelfde cliënten verschijnen als afnemers van de door de bank te transformeren geld- en vermogenstitels.

b. Producten

Een bank biedt in totaliteit meer dan 100 verschillende diensten aan welke, zoals bij iedere service-industrie, niet door patent of industrieel eigendom worden beschermd. Deze diensten laten zich globaal in enkele categorieën onderbrengen, zoals:

- het spaar- en depositobedrijf;
- het girobedrijf;
- het kredietbedrijf;
- het bemiddelingsbedrijf op de geld- en kapitaalmarkt;
- het emissiebedrijf en „corporate finance” (m.n. bemiddeling bij fusie en overname);
- buitenlandse financiële operaties (kredietverlening, euro-deposito- en eurokredietbedrijf);
- het vermogensbeheer en de trustzaken.

Dit zijn geld- en vermogensgebonden activiteiten, welke een bank bij uitstek tot bank bestempelen. Activiteiten buiten dit interessegebied zijn tot nog toe door banken wel ondernomen. Gezien de specifieke know how welke in een bank wordt samengebundeld, met als consequentie de specifiek daarop ingestelde personeelsformatie en -organisatie, zijn deze bankvremde activiteiten echter tot nu toe niet een onverdeeld succes geworden.

De meeste van de door banken geproduceerde diensten

hebben, anders dan bij industriële ondernemingen, geen „product-life-cycle”. Banken kunnen dan ook geen productie- en afzetplanning verrichten. De productiecycli zijn meestal zeer kort en ondervindt geen fysieke belemmeringen. Bankproducten immers zijn produkten van het intellect, vertaald in geldtitels. Vanuit een oogpunt van productontwikkeling verschilt het bankproduct van het industriële product in zoverre de ontwikkelingsresearch van een bankproduct onevenredig groot is t.o.v. het fabricageproces. Het is op grond van bovenstaande overwegingen daarom erg moeilijk om de terminologie van een industrieel bedrijf op een bank toe te passen en derhalve ook de terminologie die de planningliteratuur hanteert en die met name het industriële bedrijfsleven op het oog heeft.

c. Banken en de economische kringloop

Vergeleken met handel en industrie is de vrijheid van bedrijfsuitoefening van een bank beperkt. Dit gebeurt met name door de monetaire autoriteiten, die krachtens de Wet Toezicht Kredietwezen het bankbedrijf superviseren. Deze wet en afspraken die de banken collectief of individueel met de Centrale Bank maken, brengen mee dat ten minste een deel van de bedrijfsuitoefening een afgeleide is van de door centrale autoriteiten gevoerde monetaire en algemeen-economische politiek. Het bankwezen is wellicht de sector die het sterkst onderworpen is aan wettelijke regels en daardoor in haar bedrijfsuitoefening meer beperkt dan elke andere sector.

Via het banken-instrumentarium regelt de monetaire overheid het liquiditeits- en kredietvolume. De financieel-economische politiek van de centrale overheid beïnvloedt zaken die rechtstreeks met het bankbedrijf te maken hebben, zoals:

- de verdeling van inkomens;
- de besparingen en dus de zelffinancieringsgraad en de kredietbehoefte van ondernemingen;
- de particuliere besparingen;
- het geld- en kapitaalverkeer met het buitenland.

Als conclusie mag men stellen dat, naast de algemene economische omstandigheden, die invloed uitoefenen op het wel en wee van het gehele bedrijfsleven, het bankwezen bij uitstek en voortdurend de gevolgen ondervindt van de monetaire, financiële en algemeen-economische politiek van de centrale overheid. Theoretisch bestaat hier wel grond voor, wanneer wij de kringlooptheorieën van bijv. Quesnay, Turgot of Keynes te hulp roepen. Grosso modo is in deze theorieën de financiële kringloop immers een ononderbroken circuit van betalingen en financieringen, die vnl. via het bankwezen (en andere financiële instellingen) worden geleid. De goederenkringloop daarentegen, waar industrie en handel opereren, laat een duidelijke discontinuïteit zien, te weten een half productie-circuit en een half consumptie-circuit. Met beide circuits evenwel hebben de banken te maken. De betrokkenheid van het bankwezen bij het economische gebeuren is dus zeer expliciet.

De bedrijfsuitoefening van een bank wijkt blijkens bovenstaande elementaire beschouwing hier en daar af van het industriële en zelfs het handelsbedrijf. Dit impliceert dat het onjuist is om argeloos de theoretische opvattingen inzake „corporate planning” op het bankbedrijf los te laten.

4. Het formuleren van doelstellingen

Gezien de multipliciteit van de belanghebbende partijen kan eigenlijk niet volstaan worden met het vaststellen van één enkele lange-termijndoelstelling, zoals winstgroei met

2) Men raadplege hiervoor schrijvers als Ansoff, Ringbakk, Koontz en O'Donnell, Gilmore en Brandenburg e.a.

Afronden

Voor het afronden van een getal kan men twee redenen hebben: de laatste decimaal (-malen) is (zijn) zo onbetrouwbaar dat vermelding geen zin heeft, dan wel men heeft geen behoefte aan grote nauwkeurigheid (zoals bijv. bij balansen of bij combinatie met andere getallen die minder nauwkeurig zijn). De vraag rijst hoe men het cijfer 5 bij afronding moet behandelen. Vroeger werd wel de regel gevolgd waarbij 5 steeds naar boven werd afgerond. Dat geeft natuurlijk een vertekening (vier cijfers gaan naar beneden, tegen vijf naar boven). Bij afronding van bijv. de eerste decimaal achter de komma komt men dan gemiddeld genomen 0,05 te hoog uit. Een objectieve methode is die waarbij naar boven resp. naar beneden wordt afgerond al naargelang het voorafgaande cijfer oneven resp. even is. Moet men twee decimalen afronden, dan is het probleem eenvoudiger: 50 komt maar één op de honderd maal voor, tegen 5 één op de tien maal.

Aandacht verdient de presentatie van het gemiddelde van een reeks afgeronde getallen. Daarbij kan men desgewenst één decimaal verder gaan dan het aantal decimalen waarin de afgeronde getallen gegeven zijn. Heeft men bijv. een reeks van getallen die tot op eenheden zijn afgerond, dan is het toch zinvol om het gemiddelde van deze getallen met één decimaal achter de komma te presenteren. Dit is als volgt in te zien. Gesteld dat men een groot aantal van deze getallen heeft, dan zullen bij sommering de afrondingen naar boven en naar beneden elkaar ongeveer opheffen (wet van de grote aantallen). Dat betekent dat de som, en dus ook het gemiddelde van de afgeronde getallen vrijwel gelijk is aan de som resp. het gemiddelde van de originele getallen. Men kan dus voor het gemiddelde van de afgeronde reeks best een decimaal meer nemen. Voor niet zo lange reeksen gaat het bovenstaande natuurlijk in mindere mate op, maar als vuistregel zou men kunnen zeggen dat bij een reeks van minstens 25 getallen (op eenheden afgerond) het gebruik van een decimaal achter de komma bij het gemiddelde een zinvolle presentatie is, zij het dat die laatste decimaal dan niet helemaal betrouwbaar is.

Het bovenstaande kan exacter worden geformuleerd. De afrondingsfouten hebben in genoemd voorbeeld een verdeling met gemiddelde nul en een standaardafwijking 0,3. De standaardafwijking van de afrondingsfout bij het gemiddelde is voor een reeks van 25 getallen dan $0,3 / \sqrt{25} = 0,06$. Derhalve is het eerste cijfer achter de komma bij het gemiddelde van de reeks nog heel redelijk betrouwbaar.

Volledigheidshalve zij genoteerd dat het kan voor-

komen dat in een tabel de som van een aantal afgeronde getallen niet gelijk is aan de afgeronde som. Zoals bekend plaats men dan bij de (op de juiste wijze afgeronde) som een noot „verschil door afronding”.

Goed afronden is altijd doelmatig, omdat het verwerken van overtollige informatie door ogen en hersenen voorkomt, terwijl geen nauwkeurigheid gesuggereerd wordt die er niet is. Vaak wordt in de praktijk van de presentatie niet voldoende afgerond. Zo ziet men nogal eens geschatte regressiecoëfficiënten met hun standaardafwijkingen in te veel decimalen. Een voorbeeld dat ik onlangs tegenkwam:

$$Y = 56,941 - 0,294 A + 0,886 I + 1,329 W$$

(0,040) (0,380) (0,194)

waarbij de standaardfouten tussen haakjes staan.

Over de betrouwbaarheid van de vijf cijfers van de constante valt weinig concreets te zeggen, maar het lijkt geheel onaannemelijk dat ze alle significant zouden zijn. Wellicht had de auteur beter 56,9 kunnen schrijven. Duidelijker is de situatie bij de coëfficiënt van A. Op grond van de standaardafwijking zijn de cijfers 9 en 4 niet significant. Nu is het verstandig om als regel één niet-significant cijfer te accepteren, zodat de 4 als zinloos kan verdwijnen. Wat de standaardfout zelf betreft (die heeft natuurlijk ook weer een standaardfout), zou ik 0,04 aanhouden. Bij de regressiecoëfficiënt van I is de presentatie helemaal onverantwoord: de coëfficiënt zelf ware af te ronden tot 0,9 en de standaardafwijking tot 0,4. Voor W gelden analoge opmerkingen als voor A. De gehele vergelijking zou naar mijn smaak moeten worden geschreven als volgt:

$$Y = 56,9 - 0,29 A + 0,9 I + 1,33 W$$

(0,04) (0,4) (0,19)

Tenslotte nog een legendarisch afrondingsgrapje. Op een zeker bureau presenteerde een klerk als resultaat 0,44445. De adjunct-commies vond dit niet realistisch en maakte er in het ontwerp 0,4445 van. De commies, denkende aan schijnnaauwkeurigheid, veranderde het daarna in 0,445. De hoofdcommies wilde liever wat globaler zijn en schreef 0,45, waarna de referendaris er 0,5 van maakte. Gelukkig passeerde het stuk toen nog een statisticus die de fout — want dat was het tenslotte — herstelde en 0,4 schreef. Zo kan dat dan gaan.

J. H. C. Lisman

x% of omzetvergroting met y% per jaar. In de formulering van doelstellingen zal een evenwicht moeten worden gevonden tussen de belangen van alle genoemde, betrokken partijen.

De gemeenschap is daarbij als belanghebbende partij zo niet doorslaggevend, dan wel primair. Immers, banken spelen een belangrijke rol bij de transformatie van besparingen in investeringen en bij de allocatie en de reallocatie van middelen. In feite worden de gemeenschapsbelangen bij banken bewaakt door de Centrale Bank. Een bank dient derhalve in haar doelstellingen in ieder geval op te nemen, dat haar lange-termijnbeleid in de pas loopt met de inzichten van de Centrale Bank ter zake van de ontwikkeling van het gehele bankwezen, met name wat betreft de globale balansopbouw.

De doelstellingen van banken t.o.v. aandeelhouders verschillen niet zoveel met die van andere ondernemingen. Wel

kan worden gezegd, dat houders van bank aandelen in de regel minder speculatief zijn ingesteld en meer uit zijn op zekerheid en gelijkmatige groei van het aandelenbelang. Dit aspect is voor het uitkeringsbeleid van een bank en, eo ipso, voor het totale beleid van een bank op lange termijn van belang.

In de definiëring van een bank hebben wij welbewust het personeelsaspect opgevoerd. De resultaten welke een bank maakt, vloeien voort uit een aanstelling van goed gekwalificeerd personeel t.b.v. de aan de bank toevertrouwde middelen. Omdat de menselijke bronnen van een bank even belangrijk zijn als de geld- en kapitaalbronnen waarover een bank beschikt, zullen bij het formuleren van de doelstellingen op lange termijn, met name met het oog op het personeelsaspect, facetten als continuïteit, groei en werkklimaat een belangrijke plaats in het geheel moeten innemen.

De continuïteit wordt in belangrijke mate bepaald door de winstcapaciteit. Deze speelt bij ieder ander type onderneming in het doelstellingenpakket een even belangrijke rol. Bij banken doet zich hier echter een extra complicatie voor. Wij wezen reeds eerder op het feit dat de banken instrument zijn bij de monetaire politiek van de centrale overheid. Het bankwezen is het kanaal bij uitstek, waarlangs de Centrale Bank via haar monetaire politiek het kredietvolume beïnvloedt. Monetaire autoriteiten zijn evenwel ook in staat invloed uit te oefenen op de hoogte van de rentevoet op de geld- en kapitaalmarkt door middel van de discontopolitiek, van operaties die met name het volume van de geldmarkt en van kapitaalmarktoperaties beïnvloeden.

Al deze operaties beïnvloeden in op- of neergaande beweging de „grondstoffenprijzen” van de banken. Voor een deel van deze grondstoffen (passiefgeld) kunnen wel voorraden tegen vaste prijzen over een bepaalde periode worden ingeslagen, maar zowel de prijzen als de volumina van deze grondstoffen zijn labiel van aard. Een ander deel van de passiva zal bij wijzigingen op de geldmarkt onmiddellijk reageren op maatregelen van de monetaire autoriteiten. Omdat het merendeel van de passiva op lange termijn wordt „verkocht”, zullen de prijzen van deze stroom van eindprodukten niet „à la minute” kunnen worden aangepast. Een bankbalans is in feite maar beperkt flexibel. Met andere woorden de rentemarge, en dus een deel van de winstcapaciteit 3) is maar zeer ten dele intern bestuurbaar.

In „corporate planning” neemt de markt een belangrijke plaats in. Zonder overigens onmiddellijke tegenstellingen met andere economische sectoren te willen signaleren, werkt de banksector in een uitermate sterk concurrerende omgeving. Concurrentie wordt uiteraard ondervonden van binnenlandse banken. Hand in hand met een steeds vrijer internationaal dienstenverkeer neemt ook de concurrentie van buitenlandse banken op de nationale markten toe. Omdat buitenlandse banken vaak onder verschillende toezicht houdende en monetaire regimes werken, worden de concurrentieverhoudingen tussen binnen- en buitenlandse banken dikwijls scheefgetrokken.

Met bepaalde specifieke diensten ondervinden banken concurrentie van niet-banken, waaronder bijv. makelaarsfirma's, institutionele beleggers, en zelfs de eigen cliëntenkring. Ten aanzien van deze laatste moge terloops worden gewezen op het verschijnsel van „near banking”, waarbij somtijds een deel van de geldmarkt wordt beheerst door „intercompany”-kasgeldleningen, welke een tendens tot uitschakeling van het bankwezen op deze markt met zich meebrengt.

Uit het bovenstaande volgt dat een veelheid van partijen, ook buiten het bancaire circuit, zijn diensten in concurrentie met banken aanbiedt. Grosso modo kan echter worden gesteld, dat de banken in veel landen onder normale omstandigheden op de geld- en kapitaalmarkten met een markttype te doen hebben, dat alle kenmerken van een oligopolistische markt bezit. Op het gebied van marketing en marktaandeel ontleent een bank aan dit markttype sterke stimulansen tot waakzaamheid, groei en tot produktinnovatie.

Aan de hand van de gegeven definitie dient hier nog gevarieerd te worden op het thema *vertrouwen*. Handhaving en versterking van het vertrouwen van cliënten en van het publiek in de bank vormt de bromtoon die door het gehele koor van doelstellingen en lange-termijnbeleid heen klinkt. Het vertrouwensaspect is bij het bankbedrijf zeer specifiek. Het legt zware eisen op aan het gedrag van de bank op de markt, aan de leiding en aan het personeel, aan de winstontwikkeling op lange termijn, aan de wijze van verkoop van haar diensten, zowel aan de actief- als aan de passiefzijde van de balans, en niet in de laatste plaats aan risicoanalyse bij het kredietbedrijf. Het vertrouwen in een bank is voortdurend onderhevig aan openlijke en heimelijke aanvallen van buiten. Verlies van vertrouwen, door welke

oorzaak ook, ontnemt een bank haar bestaansgrond. Het vertrouwen is evenwel maar gedeeltelijk een door de bank zélf bestuurbare factor.

De conclusie ten aanzien van de formulering van doelstellingen bij een bankbedrijf is, dat deze weinig specifiek kan zijn en uiteindelijk moet neerkomen op een adagium dat luidt: „het overleven als een vitale onderneming”. De verwezenlijking daarvan vergt in deze tijd overigens geen geringe inspanning.

5. De omgeving waarin een bank werkt: externe factoren

In „corporate planning” bij banken speelt, als wellicht in geen andere bedrijfstak, het inzicht in de ontwikkeling van de externe factoren, de omgeving, een centrale rol. Toch is het vrijwel niet mogelijk de voor een bank relevante externe ontwikkelingen op lange termijn te voorzien. Externe factoren die van invloed zijn op het lange-termijnbeleid van de bank zijn o.a.:

- de investeringsbedrijvigheid en dientengevolge de ontwikkeling van de kredietmarkt;
- de ontwikkeling van de nationale en internationale geld- en kapitaalmarkten;
- de betalingsbalans; deze determineert in belangrijke mate de nationale liquiditeitsquote; daardoor wordt de hoogte van de rentevoet bepaald en dus in laatste instantie de rentemarge en de rente-opbrengsten van de banken;
- de ontwikkeling van de rentevoet, de inflatie en het sparen;
- de structurele verschuivingen in vrijwillige en niet-vrijwillige besparingen en de daaruit voortvloeiende wijziging van de rol van de institutionele spaarinstellingen, resp. beleggers ten opzichte van de banken.

De ontwikkeling van deze externe factoren is van ingrijpende betekenis voor het bankbedrijf en bij de periodieke beleidsformulering op lange termijn moet een inzicht hierin eigenlijk telkens weer het startpunt zijn. De banken hebben niet de illusie, individueel die ontwikkelingen te kunnen keren of invloed daarop uit te oefenen. Dit maakt het noodzakelijk over een zodanig extern informatie- en intern besturingsmechanisme te beschikken, dat het bedrijf op de wisselvallige omstandigheden adequaat kan reageren. In feite is zulk een stroom van adequate informatie en een instrumentarium voor besluitvorming wellicht het belangrijkste resultaat van een succesvol ingerichte „corporate planning”-procedure.

6. Sterke en zwakke eigenschappen

Tegen het licht van het vorenstaande lijdt het geen twijfel dat, met name de definiëring van het karakter en de structuur (sterke en zwakke punten) van een instelling die zo afhankelijk is van wisselvallige externe factoren, van grote betekenis is. Het sterke/zwakte-onderzoek neemt derhalve bij „corporate planning” in een bank eveneens een zeer belangrijke plaats in. Het is logisch dat de aandacht daarbij wellicht onevenredig sterk gericht dient te zijn op organisatie, administratie, leiding en werkklimaat van het bedrijf om signalen te verkrijgen of de bank beantwoordt aan de hoge eisen van slagvaardigheid, flexibiliteit enz., die een dergelijk type onderneming immers moet kenmerken. De sterke/zwakte-analyse heeft ook betrekking op vragen of de bank voldoende financiële potentie heeft en of het personeel adequaat is om de bank voortdurend nieuwe functies te kunnen laten uitoefenen.

3) De bruto-opbrengst van een bank omvat gelukkig meer dan alleen de rentebaten. Men denke aan provisies, fees e.d.

7. De beleidsmiddelen

Er werd reeds op gewezen dat het formuleren van doelstellingen bij een bank meer is dan het vastleggen van bepaalde normen ten aanzien van winst, omzet enz. Gezien de conflicterende belangengroepen zijn de doelstellingen multipel en zeer globaal. Dit maakt ook dat het formuleren van *beleidsmiddelen* weliswaar wordt geleid door het beginsel van de winstgevendheid, doch zeker niet alleen daardoor. De beleidsmiddelen, waarmee de bank haar doelstellingen wil verwezenlijken, ondervinden natuurlijk beperkingen; aan de actiefzijde van de balans de Centrale Bank met haar toezichhoudende functie, het publiek met haar eigen opvattingen ter zake van de wijze van uitoefening van bankbedrijf. Ook aan de passiefzijde worden beperkingen ondervonden. Daarmee dient bij de formulering van de beleidsmiddelen, de maatregelen op lange termijn, rekening te worden gehouden. Deze beperkingen liggen in feite besloten in de traditionele driehoek: solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit.

De traditionele driehoek

Het is verleidelijk, deze driehoek als basis voor een planningmodel te hanteren. Bij nader inzien echter blijkt dat in zulk een model geen stimulantia tot groei of uitbreiding zijn ingebouwd. Zulk een model zou doelstellingen ter zake bijv. van balans of netto-winst vereisen, die min of meer uit de lucht worden gegrepen.

In het kader van de traditionele driehoek vervult een bank zijn functie goed, als zij voldoet aan de ratio's die de Centrale Bank voor de „capital/risk-assets” (solvabiliteit) stelt. Een bank heeft, gezien de normen die door de wet zijn voorgeschreven, boven deze solvabiliteits-eisen geen aparte interne regels meer te stellen. Het solvabiliteitsaspect speelt door alle afdelingen van het bank- en effectenbedrijf heen en wordt bij vrijwel iedere operatie betrokken, of dit nu een eenvoudig rekening-courantkrediet is of een zeer ingrijpende operatie als de aankoop van een gebouw. Meestal heeft het een remmende invloed op dynamische managers.

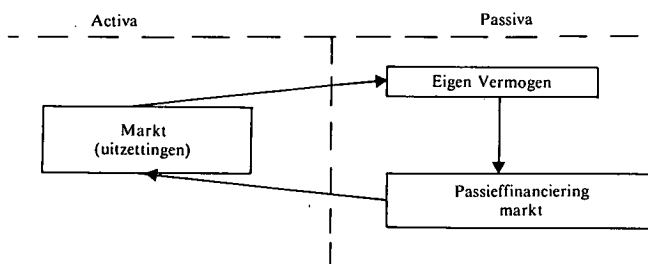
De tweede hoek is de liquiditeit. Via sociale en privaateconomische liquiditeitsrichtlijnen ziet De Nederlandsche Bank toe op het bedrijf, maar regelt tegelijkertijd via dit instrumentarium een belangrijk deel van het kredietvolume. De regels zijn stringent 4), evenals die van de solvabiliteit. Er ligt een waarborg in besloten, dat een bank te allen tijde aan zijn betalingsverplichtingen kan voldoen, tenzij een massale run op de loketten zou plaatsvinden. Onder dit solvabiliteits- en liquiditeitsregime hebben de Nederlandse banken in de wereld wel de naam van „sound bankers” gekregen, hetgeen in de huidige onrustige financiële tijden bepaald als een „credit point” moet worden aangemerkt. De bedrijfseconomische nadelen echter, die eruit voortvloeien, zijn ook evident. Omdat het aanhouden van een deel van de toevertrouwde middelen in liquide vorm uit rentabiliteits-oogpunt weinig aantrekkelijk is, oefenen deze regels een voortdurend drukkend effect uit op de totale winstgevendheid van het bankbedrijf. Toch moet een bank een behoorlijke winstgevendheid laten zien om dividend uit te keren, maar ook om voldoende te reserveren voor toevoegingen aan het eigen vermogen. De omvang van het eigen vermogen immers is via het solvabiliteitsmechanisme („capital/risk-assets”) bepalend voor de omvang en de groei van het kredietbedrijf, welke laatste op zijn beurt in belangrijke mate de groei van de balans en dus van het marktaandeel van de bank bepaalt.

De drie elementen solvabiliteit, liquiditeit en rentabiliteit zijn interdependent. Een goede winstgevendheid draagt bij tot een hogere solvabiliteitsgraad; de liquiditeit en de rentabiliteit zijn ten opzichte van elkaar in natuurlijk conflict, zeker op de korte termijn.

Wanneer een bank binnen deze driehoek nu maar bevredigend opereert, heeft zij het vertrouwen van de centrale toezicht houdende instelling, die haar een garantie geeft in tijden van uitzonderlijke en onverwachte moeilijkheden effectief te zullen optreden als „lender of last resort”. Het is evident dat deze drie beleidselementen geen basis kunnen vormen voor een „corporate-planning”-model, gezien het nogal statische karakter dat hieruit resulteert. Bij tijd en wijle zouden daartoe enige, aan het model niet-consistente doelstellingsinjecties moeten worden gegeven.

De andere driehoek

Ten behoeve van het formuleren van beleidsmiddelen in het kader van „corporate planning” ware liever als volgt een driehoeksmodel te hanteren, dat ook in de bankbalans te herkennen is.

Het is van belang, bij de periodieke beleidsformulering scherp te onderkennen in welke hoek van de driehoek het bedrijf op dat moment of in die bepaalde periode de randvoorwaarde tot groei en verdere uitbouw van het bedrijf ondervindt. Wanneer dat element van de driehoek eenmaal is gedefinieerd dan dienen de beleidsmaatregelen zich, zonder voorbijzien van de andere elementen overigens, bij voorkeur daarop te oriënteren, ten einde de knelpunten voor verdere groei van het bedrijf weg te nemen.

Alras zal blijken dat de driehoek een chronologische opeenvolging van bottlenecks te zien geeft. Welnu, het lange-termijnbeleid gaat zich alsdan bewegen langs de lijnen van de driehoek en concentreert zich op de passieffinanciering, dan weer op de markt (activa-uitzettingen) en vervolgens op de „capital base” van het hele bedrijf. De winstgevendheid wordt als vanzelfsprekend in het model meegenomen.

Deze permanente wandeling langs de lijnen van de driehoek vormt een goed planningmodel voor een bank. Het is echter „corporate planning” in enge zin. Zij biedt bevredigende resultaten, omdat het systeem in zich zelf consistent is. In ruimere zin en op lange termijn is het object van „corporate planning” bij een bank veeleer de omgeving, waarin de bank werkt en het interne instrumentarium (bestuurs- en personeelsformatie), waarmee op de ontwikkelingen van de omgeving adequaat en doeltreffend kan worden gereageerd.

J. Th. Adolfse

4) Ter zake van de sociaal-economische liquiditeitsregels overigens afhankelijk van het door de Centrale Bank beoogde monetaire beleid.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Informatievoorziening en functieverdeling

PROF. DRS. S.J. MULLER*

Het organiseren van administratieve systemen bestaat enerzijds uit het introduceren van doelmatige procedures met inschakeling van beschikbare hulpmiddelen en anderzijds uit het nastreven van een informatievoorziening gericht op de functies die in en door een organisatie worden uitgeoefend. Zolang de mogelijkheden beperkt waren, viel een sterke nadruk op het eerste. De kosten voor het verschaffen van meer dan de meest noodzakelijke — sterk op financiële verantwoording gerichte — informatie waren al snel prohibitief. De ontwikkeling heeft ertoe geleid dat de beperkingen een minder belangrijke rol gingen spelen. Daardoor kreeg de vraag welke de behoefte is aan informatie in toenemende mate de aandacht.

Het streven naar een doelmatige informatievoorziening impliceert het zich vergewissen van hetgeen voor het vervullen van in een organisatie uitgeoefende functies aan gegevens nodig is; het is voor een belangrijk deel een organisatievraagstuk. Dit vraagstuk is geenszins eenvoudig omdat functies vaker niet dan wel duidelijk zijn omschreven (zelfs omschrijfbaar zijn) en er in vele gevallen een discrepantie bestaat tussen toegedachte en nagestreefde functies. Deze onduidelijkheden leidden in het verleden tot sluimerende, maar draagbare problemen.

Door het grotere aantal mogelijkheden, krijgen deze problemen in toenemende mate een acuut karakter. In de discussies wordt daarbij vaak onvoldoende beseft dat het gaat om nagestreefde verduidelijking of verandering in functies, waartoe een gewijzigde, verbeterde informatievoorziening een voorwaarde is. Over de mogelijkheid meer gegevens te verstrekken laat zich ook gemakkelijker discussiëren dan over het verduidelijken of wijzigen van functies (door sociologen aangeduid met rollen).

Ten einde een bijdrage te leveren tot een beter besef van de problemen is getracht de samenhang tussen informatievoorziening en functievervulling in een aantal punten kort samen te vatten. Een dergelijke „leer van de functionele informatievoorziening” 1) kan een rol spelen in velerlei omstandigheden: in ondernemingen, dienstverlenende instellingen, verenigingen, ondernemingsraden, nationale politiek e.d.

Een leer van de functionele informatie-voorziening

Algemeen aanvaard is de stelregel dat iemand recht heeft op de informatie die hij nodig heeft om de door hem vervulde, resp. de hem toegedachte functie te kunnen uitoefenen. Krijgt de betrokkene deze informatie niet of onvolledig, dan zal hij de nagestreefde, resp. toegekende functie niet of slechts onvolledig kunnen vervullen.

Het voorgaande impliceert dat de voor iemand beschikbare informatie en de door hem uitgeoefende functie elkaar wederzijds beïnvloeden, met dien verstande dat:

- de voor iemand beschikbare andere (meerdere) informatie niet noodzakelijk door hem behoeft te worden aangewend,

maar in vele gevallen zijn handelen (en daarmee zijn functie) wel zal beïnvloeden;

- een tekort aan informatie zal leiden tot een functievervulling, welke afwijkt van die welke werd nagestreefd of toegedacht.

Het uitoefenen van een functie impliceert het onderhouden van relaties tot anderen binnen het verband (de organisatie) in kwestie. Deze relaties beïnvloeden elkaar wederzijds en zijn zelfs onderling afhankelijk. Dit impliceert dat ook functies elkaar onderling beïnvloeden en van elkaar afhankelijk zijn.

Uit het voorgaande vloeit voort dat het uitoefenen van een functie in vele gevallen slechts mogelijk is als anderen bereid zijn de door hen vervulde functie(s) hieraan aan te passen. Waar deze bereidheid ontbreekt bestaat de mogelijkheid een ander tot de gewenste „aangepaste” functievervulling te noodzaken door de voor hem noodzakelijke informatievoorziening daarop af te stemmen. De mogelijkheid tot het ontstaan van een dergelijke „aangepaste” informatievoorziening is groter naarmate het gaat om gegevens die betrekking hebben op de sfeer van de eigen functievervulling en naarmate over functies en hun onderlinge afhankelijkheid meer onduidelijkheid bestaat. Onzekerheden en niet op elkaar aansluitende verwachtingen en aanspraken maken het mogelijk de informatievoorziening schijnbaar op de toegedachte of toegeschreven functie te richten, maar in feite wordt deze gebruikt voor het totstandkomen of instandhouden van een geheel van onderling samenhangende functies zoals dat door een of meer der betrokkenen gewenst wordt.

Als gevolg van veranderingen in omstandigheden en/of het beschikbaar komen van meer informatie kunnen niet alle leden van een samenwerkingsverband zich nog langer met een bestaande functieverdeling en een daarop afgestemd patroon van informatievoorziening verenigen. Dit impliceert dat zij dan (mede) op een wijziging in de bestaande informatievoorziening zullen aandringen. Verzetten (belangen van) bepaalde functievervullers (functionarissen) zich hier tegen dan kunnen zij zich verdedigen door te weigeren aan een gewijzigde informatievoorziening mee te werken. Meer categorieën functionarissen kunnen elk bij hen beschikbare informatie voor anderen achterhouden in de hoop de positie van een of meer andere categorieën te verzwakken. Dit kan leiden tot toenemend onderling wantrouwen, het

* De auteur is btgew. hoogleraar accountancy aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Voor degenen, die zich verder in dit onderwerp willen verdiepen, zij verwezen naar: M. Mulder, *Spel om de macht*, Boom, Meppel, 1972. Prof. Dr. A. van Braam, *Ondernemingsbestuur en -privacy*, *Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde*, juli/augustus 1974. S.J. Muller, *Bepaling van de behoefte aan informatie, mythe of werkelijkheid*, *Maandblad voor accountancy en bedrijfshuishoudkunde*, juni 1972.

aanwenden van andere middelen om wijziging te brengen in de bestaande verhoudingen en tot destructie.

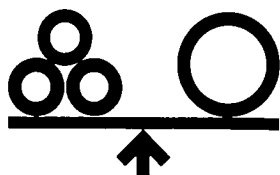
Zouden alle leden van een groep het over de wenselijkheid van een van de bestaande afwijkende functieverdeling eens zijn en zou men het overgangsproces naar een andere functieverdeling kunnen overzien en in onderling overleg in de hand kunnen houden, dan zou een bestaand patroon van informatievoorziening kunnen worden gewijzigd als allen de bereidheid tonen een bijdrage daartoe te leveren, door zowel aan anderen de informatie ter beschikking te stellen waaraan zij in de nieuwe constellatie behoefte hebben, als door de bereidheid te tonen van de bij andere aanwezige kennis te nemen.

In vele gevallen zal er sprake zijn van een geleidelijkheid bij het wijzigen van het geheel van samenhangende functies en van de daarmee samenhangende informatievoorziening.

De kans op destructieve ontwikkelingen kan dan onder meer worden verminderd als:

- allen zich ervan bewust zijn dat het „spel om de informatievoorziening” een „spel om de onderlinge functietoedeling” is;
- men een zeker minimum aan (wederzijdse) informatievoorziening weet te verzekeren, opdat wordt vermeden dat er wantrouwen ontstaat als gevolg van onduidelijkheden omtrent hetgeen (wederzijds) aan functieverdeling wordt nagestreefd;
- (wederzijds) de bereidheid bestaat van alle ter zake beschikbaar gestelde informatie kennis te nemen en (mede daardoor) tot verheldering van de eigen opvatting te komen.

Sj. Muller

Geld- en kapitaalmarkt

De daling van de rente op de geldmarkt

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

In de tweede helft van 1974 is de rentestand op de geldmarkt sterk gedaald. De grootste daling heeft zich in de periode juli t/m november voorgedaan. De rentestand (gemeten aan het tarief voor 3-maandskasgeldleningen aan gemeenten) daalde van 12% medio juli naar 7 $\frac{3}{4}$ % eind november. Na een geringe rentestijging tot 8 $\frac{3}{8}$ % in december beweegt de rente zich thans rond een niveau van 7 $\frac{3}{4}$ %. In dit artikel zal nader worden ingegaan op enkele achtergronden en gevolgen van deze ontwikkelingen.

Verkrappende invloed

De ruimte op de geldmarkt kan worden beoordeeld aan de hand van de positie van de banken bij De Nederlandsche Bank (DNB). Indien de tegoeden van het bankwezen toenemen, of de schuld van het bankwezen aan DNB afneemt, betekent dit een verruiming van de geldmarkt. Het tegenovergestelde betekent een verkrapping.

In de tweede helft van het jaar vinden altijd grote belastingafdrachten aan de schatkist plaats (o.a. vennootschapsbelasting). Hierdoor nam de omvang van de tegoeden van cliënten bij het bankwezen sterk af, zodat ook het tegoed van de banken bij DNB sterk inkromp: met andere woorden de geldmarkt verkrapte zeer sterk. Door deze belastingbetalingen nam het tegoed van het Rijk zeer sterk toe. De positie van het Rijk bij DNB werd voorts door de plaatsing van schatkistpapier en twee staatsleningen verder versterkt. Het tegoed van de schatkist steeg hierdoor in de tweede helft van 1974 aanzienlijk van f. 0,9 mrd. op 1 juli, naar f. 5,0 mrd.

op 30 december. In het verleden was het dan ook gebruikelijk dat de geldmarkt-tarieven onder invloed van deze verkrappende tendens. Een sterk compenserende impuls is uitgegaan van de door DNB verrichte steunaankopen van enkele slangvaluta's. Nederland neemt samen met West-Duitsland, België, Denemarken, Noorwegen en Zweden deel aan het EG-wisselkoersstelsel.

Steunaankopen

Er hebben zich echter enkele gebeurtenissen voorgedaan die voldoende tegenwicht hebben gegeven aan deze verkrappende tendens. Een sterk compenserende impuls is uitgegaan van de door DNB verrichte steunaankopen van enkele slangvaluta's. Nederland neemt samen met West-Duitsland, België, Denemarken, Noorwegen en Zweden deel aan het EG-wisselkoersstelsel.

Deze landen hebben hun munteenheden onderling verbonden. Dit betekent dat de centrale banken tussen twee valuta's geen afwijkingen van de middenkoers van meer dan 2,25% toestaan. (Tussen de gulden en de Belgische frank bedraagt de maximale afwijking echter 1,5%). Indien de koersafwijking tussen de gulden en een andere slangvaluta groter dreigt te worden, gaat DNB tot

interventie over; d.w.z. DNB koopt slangvaluta aan indien de koers ervan te laag is, of verkoopt indien de koers te hoog is.

In het eerste halfjaar herstelde de koers van de gulden zich parallel aan het loslaten van de pessimistische veronderstellingen t.a.v. de Nederlandse economie welke ten tijde van de oliecrisis opgeld deden. In juni kwam de koers van de Duitse mark echter onder druk te staan. Dit was o.a. het gevolg van het Herstatt-debacle, maar ook van een wijziging in het Duitse geldmarktbeleid. Men trachtte daar in verband met de conjunctuur de rente te drukken d.m.v. een op ontspanning van de geldmarkt gericht beleid.

In ons land dreigde de koers van de Duitse mark beneden het interventiepunt te geraken, zodat DNB moest overgaan tot steunaankopen van de mark. Dit bleef tot begin oktober noodzakelijk. Na deze periode verbeterde de positie van de mark zeer snel (mede onder invloed van revaluatiegeruchten). Deze steunaankopen verruimden de geldmarkt met f. 2,3 mrd. Daarnaast moest DNB in de periode juni/november ook steun verlenen aan de Scandinavische valuta's (met name de Noorse kroon) ten bedrage van f. 0,3 mrd. Bovendien verrichte DNB in beperkte mate enige contante dollaraankopen.

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

Dollarswaps

Het verruimende effect, dat van deze steunaankopen uitging, zou echter onvoldoende zijn geweest om de verkrapping uit hoofde van de belastingafdrachten te kunnen compenseren. Als het hierbij zou zijn gebleven, zou de ruimte op de geldmarkt zijn afgenomen en de rentetarieven zouden verder zijn gestegen. In het licht van de aarzelende conjunctuur zou dit geen gelukkige ontwikkeling zijn geweest.

Daarnaast zou een dergelijke stijging van de binnenlandse rente zijn samen gevallen met de eerder genoemde daling van de rente in Duitsland. Dit zou in ons land kunnen leiden tot een sterke toename van het aanbod van marken, hetgeen de positie van de gulden in de slang in gevaar had kunnen brengen. DNB stemde daarom de rente op de binnenlandse markt zoveel mogelijk af op de renteontwikkeling in het buitenland, met name in Duitsland. Hiertoe stelde DNB het bankwezen in staat dollars aan haar te verkopen, onder voorwaarde dat de banken deze dollars na een vooraf bepaalde periode zouden terugkopen: dollarswaps. Het verruimende effect dat van deze transacties op de geldmarkt uitgaat, gaat dan ook weer teniet op het moment dat de swapovereenkomst afloopt. DNB verhoogde haar slagvaardigheid in deze door behalve 3-maandsovereenkomsten ook 1-maandsovereenkomsten af te sluiten. Het is met name aan de hantering van dit instrument van swapovereenkomsten te danken, dat de rentestand in de tweede helft van 1974 zo sterk is gedaald.

Disconto

De rentedaling in Duitsland werd op 25 oktober door de Bundesbank met een discontoverlaging van een half punt tot 6½% gevolgd. DNB volgde dit voorbeeld op 28 oktober met een verlaging van het wisseldisconto van 8% naar 7%. (Een andere overweging van DNB was in de ontwikkeling van de conjunctuur gelegen). Te zamen met de dollarswap betekende dit een sterke neerwaartse druk op de geldmarktrente (23 oktober 10%; 6 november 8½%).

Indirect systeem

Deze op ontspanning gerichte monetair politiek van DNB, welke werd ingegeven door de positie van de gulden in de slang en de conjuncturele situatie, hield tevens in dat de kredietverlening van het bankwezen niet sterk werd ingeperkt. In het kader van het indirecte systeem kan DNB een regulerende invloed op de kredietverlening uitoefenen, door het liquiditeitspercentage tegenover de op korte termijn toevertrouwde middelen te variëren. DNB heeft in het tweede half-

jaar van 1974 en de eerste twee maanden van 1975 een marge aan vrije liquiditeiten nagestreefd van 0,5% à 1%, zodat het bankwezen nog niet volledig in zijn kredietexpansie werd afgeremd.

Schatkistpapier

De vorm waarin de liquiditeiten in het kader van het indirecte systeem dienen te worden aangehouden, staat nauwkeurig omschreven: onder andere tegoeden bij DNB, exportwissels en schatkistpapier. Dit betekent dat ten gevolge van dit systeem er een grote behoefte bestaat aan schatkistpapier. Het schatkistpapier is immers het belangrijkste, rentegevende actief in de liquiditeitsreserve. In 1974 werd voor f. 1,7 mrd. aan schatkistpapier verstrekt. Het betrof hier voornamelijk papier met looptijden van 3 en 5 jaar. Aangezien in deze periode voor f. 1 mrd. aan papier verviel, betekende dit een netto plaatsing van f. 0,7 mrd. waarmee enigszins tegemoet werd gekomen aan de structurele behoefte van het bankwezen. Op 15 januari werd opnieuw voor een bedrag van f. 0,4 mrd. aan 5-jarig-schatkistpapier afgegeven.

Alhoewel in de periode januari/ september het liquiditeitspercentage ten opzichte van de op korte termijn toevertrouwde middelen gehandhaafd bleef op 9%, nam de gerealiseerde marge aan vrije liquiditeiten af van 2,3% naar 0,6%. Het bankwezen slaagde er kennelijk niet in de hoeveelheid liquiditeiten even sterk te laten toenemen als de toevertrouwde middelen. Dit zou kunnen betekenen dat de netto afgifte van schatkistpapier nog altijd onvoldoende aansluit op de behoeften van het bankwezen.

Rekening-courantkrediet

Het monetaire beleid van DNB had tot gevolg dat de tekorten op de geldmarkt geen grote vormen aannamen. Hierdoor waren de banken in veel mindere mate dan in het begin van 1974 genoodzaakt kredieten bij DNB op te nemen. Het door DNB gestelde maximum aan het gemiddelde beroep van alle geldscheppende instellingen te zamen, behoefde niet te worden overschreden.

De debetrente die de gebruikers van rekening-courantkrediet in rekening wordt gebracht heeft het promessendisconto van DNB als basis. Daar in het laatste halfjaar van 1973 de prijs van termijndeposito's — de belangrijkste grondstof van dit rekening-courantkrediet — het promessendisconto veruit overtrof, moesten de banken in oktober 1973 overgaan tot de heffing van een tijdelijke extra rente-opslag. De hoogte van deze opslag werd in de volgende periode aangepast aan de situatie op de geldmarkt. Zo waren de banken dan ook, gezien de daling van de geldmarktrente,

eind november 1974 in staat de extra opslag met een half punt terug te brengen tot 1%. In februari werd deze opslag verder teruggebracht tot 0,5%.

Recente ontwikkelingen

Eind november 1974 kwam er een voorlopig eind aan de daling van de geldmarktrente. Vervallende 1-maands-swaps werden niet meer verlengd. Te zamen met de uitzetting van de bankbiljettencirculatie onder invloed van kerstmis en het jaareinde, had dit een verkrapping van de markt tot gevolg. In de periode hierna zette de rentedaling zich weer voort, zij het in een veel gematigder tempo: DNB compenseerde de verruimende en verkrappende invloed die van Rijksbetalingen, resp. belastingafdrachten uitgaan, zoveel mogelijk. Hiertoe werden vervallende swaps verlengd en ook nieuwe swapovereenkomsten aangegaan. Op 21 februari stond er voor ca. f. 1 mrd. aan swaps uit. De rentedaling in het begin van 1975 stelde de banken in februari in staat de extra rente-opslag verder te verlagen tot 0,5%.

Discontoverlaging?

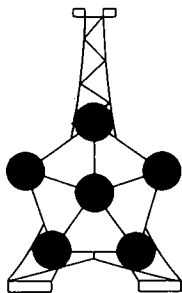
West-Duitsland verlaagde haar disconto andermaal op 20 december met een half punt tot 6%. Velen hier te lande verwachtten dan ook dat DNB met deze tariefsverlaging zou meegaan, zeker toen West-Duitsland op 7 februari jl. andermaal het disconto verlaagde tot 5,5%. Deze tariefsverlaging heeft tot nu toe niet plaatsgevonden. Het is opmerkelijk dat alhoewel het renteverskil tussen West-Duitsland en Nederland nu groter dan gebruikelijk is, dit toch niet heeft geleid tot verstoringen in de slang. DNB behoefde om deze reden dan ook nog niet tot een discontoverlaging over te gaan. Anderzijds geeft de conjuncturele ontwikkeling wel steeds sterker aanleiding tot een discontoverlaging 1).

Conclusie

De rentedaling, die zich heeft voorgedaan, is voornamelijk te danken geweest aan het geldmarktbeleid van DNB, dat gericht was op de handhaving van een beperkt tekort in de geldmarkt. In dit beleid staat centraal de wens om de positie van de gulden t.o.v. de overige slangvaluta's zoveel mogelijk te stabiliseren. Hierbij is met name de ontwikkeling van de rente in Duitsland bepalend geweest. Daarnaast was het een gelukkige omstandigheid dat de aldus resulterende rentedaling geheel paste in de conjuncturele ontwikkeling.

R. A. R. van den Bosch

1) Inmiddels heeft DNB op 6 maart jl. bekend gemaakt dat het disconto met 1 punt is teruggebracht tot 6%.

Olie

DR. A. A. DE BOER

Evenmin als men, om maar eens een voor de hand liggend voorbeeld te noemen, veel zinnigs kan zeggen over het aantal academici dat wij nodig hebben over tien, twintig jaar, evenmin is het mogelijk met zekerheid te zeggen hoeveel olie wij voor onze energievoorziening nodig hebben in het jaar 1985 of 2000. Er voltrekken zich nogal wat veranderingen in de energiesector, zodat men mag aannemen dat zelfs curves die tot nu toe een vrij regelmatig verloop hadden breekpunten gaan vertonen.

De vraag naar de gevolgen van recente gebeurtenissen op de oliemarkt voor de verdere ontwikkeling is dan ook makkelijker te stellen dan te beantwoorden. Toch is er de laatste tijd wel het een en ander gebeurd dat van betekenis is. Van de OPEC-landen is de totale productie niet toegenomen; slechts sommigen onder hen echter — zoals Libië — hebben inderdaad de productie beperkt, anderen — zoals Saoedi-Arabië — gaan even vrolijk door met de expansie. Het netto effect is dan ook slechts een geringe teruggang, die overigens voor een belangrijk deel is te verklaren uit de situatie aan de vraagzijde: van een druk omhoog op de prijzen als gevolg van een geforceerde productiebeperking is namelijk niets te bespeuren. De toch al hoge olieprijs, de zachte winter en de economische teruggang leidden tot een vraag naar olie die achterbleef bij de verwachtingen. Wat ons eigen land betreft: dat er in een periode van werkloosheid en werktijdverkorting een deuk komt in de groeicurve van het energieverbruik is op zich zelf ook al geen reden om te gaan juichen over verminderde groei in de energiesector. Hoe de trend eruit ziet die onder deze verschijnselen schuilgaat, is iets waarover men niet gemakkelijk een uitspraak kan doen.

Vooralsnog is er dan ook geen reden om het standpunt te verlaten, dat de olie voor de komende jaren het grote knelpunt blijft. Wanneer de voor de werkgelegenheid gunstige opleving van de nijverheid ertoe leidt dat ook de vraag naar energie weer aantrekt, kan men naar alle waarschijnlijkheid alleen van een gering uitstel van executie spreken. Men moet dus blijven rekenen met een

sterke toename van onze vraag naar olie in de komende jaren, zoals die ook al tot uitdrukking kwam in de cijfers van de energienota van minister Lubbers: zelfs bij het doorvoeren van een zeer stringent bezuinigingsprogramma zouden wij ons oliegebruik over de periode van 1973 tot 1985 verdubbelen. In Europees verband slaan wij daarmee een wat vreemd figuur, want de plannen van Brussel zijn nu juist gericht op een stabilisering van het oliegebruik; overigens zijn de meningen verdeeld over de mogelijkheid het daarvoor zo belangrijke ambitieuze kernenergieprogramma te realiseren zonder gehinderd te worden door technische begrenzingsen en zonder in conflict te komen met de gerechtvaardigde eis voor de door toekomstige kerncentrales naar verwachting te produceren hoeveelheden afval een aanvaardbare opslagmethode te vinden. Tussen haakjes: diezelfde eis vindt men weer in een recent energierapport van de confessionele partijen. Maar jammer genoeg begint in Nederland de belangstelling voor deze problematiek al weer aardig te verslappen: dit rapport van de wetenschappelijke studie bureaus van de drie partijen die samenwerken in het CDA kreeg in de pers nauwelijks enige aandacht.

Europese olie

De olie van het continentaal plat zal uiteraard slechts geleidelijk aan een rol kunnen gaan spelen bij de Europese energievoorziening. De economische ontwikkeling van de laatste tijd heeft ook de exploratie in dat gebied niet ongemoeid gelaten. Gedurende het jaar 1974 zijn de kosten aanmerkelijk gestegen; sommigen spreken met betrekking tot de prijzen van technische uitrusting voor zowel boringen als productie van bijna een verdubbeling over het jaar 1974.

Daarnaast moet men er voor de toekomst rekening mee houden dat in steeds dieper water moet worden geboord. Naar schattingen van *Esso Europe* zouden hierdoor de kosten voor platforms in de komende jaren wel eens

drie- tot vijfmaal zo duur kunnen worden als thans.

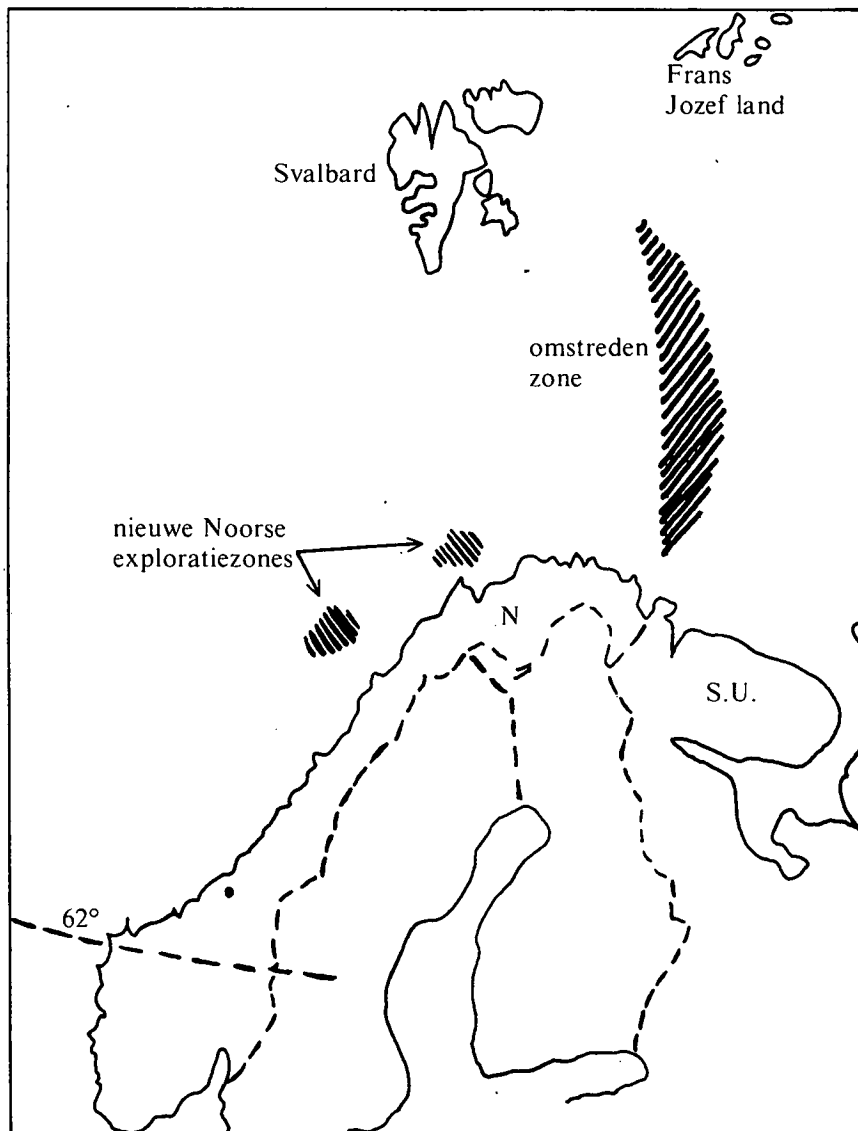
Misschien is uit deze ontwikkeling de versoepeling te verklaren van de regeringen van Groot-Brittannië en Noorwegen in hun houding ten opzichte van de olieproducenten met betrekking tot de aan de respectieve staten af te dragen aandelen in de winst. Vreesde men oorspronkelijk, dat de Noorse houding school zou maken en de Britse regering zou inspireren tot een zeer hoog niveau van belasting op de olie- en gaswinsten 1), nu ziet het er naar uit dat men in beide landen in regeringskringen een aantal argumenten van de kant van de industrie tegen de hoge belastingen gerechtvaardigd acht.

In Groot-Brittannië ontving de regering naar aanleiding van de aankondiging van de Petroleum Revenue Tax eind 1974, een studie van een veertigtal ondernemingen die op het continentaal plat opereren 2). Deze studie bevat een schat van gegevens die ongetwijfeld hebben bijgedragen tot de veel mildere houding, die de Britse regering momenteel aanneemt. In *Noorwegen* moest de regering op vrijdag de dertiende (!) december 1974 een plan voor nieuwe belastingregels voor de productie van het continentaal plat inslikken na de kritische ontvangst die het zowel van politieke als industriële zijde had gekregen.

Het Britse rapport geeft een interessante analyse van het verband tussen omvang en rentabiliteit van verschillende winningsvelden op het continentaal plat. Het is duidelijk, dat men bij het schatten van een reserve rekening moet houden met het feit, dat de economische winbaarheid van de olie in de zeebodem afneemt bij toenemende kosten. Het rapport maakt nu een indeling in drie groepen velden, die tot nu toe alle drie tot de winbare reserves werden gerekend. De thans aangenomen reserve van 14 mrd. vaten (ca. 2 mrd. ton) is dan te verdelen als volgt:

1) *Energiekroniek* in *ESB* van 28 augustus 1974.

2) Een uittreksel verscheen in *Noroil*, 3e jrg. nr. 2, Oslo, 1975, blz. 17.

34% in velden met een hoeveelheid van 100-350 mln. vaten;
 21% in velden met een hoeveelheid van 350-600 mln. vaten;
 45% in velden met een hoeveelheid van meer dan 600 mln. vaten.

Dit betekent dat meer dan de helft van de reserves is te vinden in velden die minder dan 600 mln. vaten (ca. 80 mln. ton) bevatten. Volgens de studie van de oliemaatschappijen zou het niet uitgesloten zijn, dat deze kleinere velden economisch gesproken in de gevarenzone komen door het effect van de belastingvoorstellen en de kostenverhoging. Daardoor zou de reserve dan van 14 op 6 mrd. vaten terugvallen.

Iets dergelijks zou men kunnen zeggen van de toekomstige ontwikkeling, die naar alle waarschijnlijkheid — nog altijd volgens het Britse rapport — een verschuiving in de richting van de kleinere velden te zien zou geven. Men schat dat bij een normale voortzetting van de exploratie omstreeks 1980 een reserve van 18-22 mrd. vaten bekend zal zijn, waarvan er dan echter slechts rond 9 mrd. zich zal bevinden in grote velden.

Inmiddels is bekend geworden dat de Britse regering water in de wijn heeft gedaan; wat de Noorse regering doet na het debâcle van vrijdag de dertiende is nog niet duidelijk. Wel is genoegzaam bekend, dat speciaal de Noorse regering een zeer voorzichtige politiek voert, met name met betrekking tot het absorptievermogen van de Noorse economie van de nieuwe welvaart. De recente waarschuwing van de OSOE, dat de Noren moeten oppassen om niet verzeild te raken in een te sterke economische groei is op dit punt overduidelijk. De Noren zullen niet bereid zijn het klatergoud van een overmatig snelle expansie van hun olie-industrie te kopen met verstoringen van de arbeidsmarkt en regionale spanningen ten gevolge van een onordelijke aanpassing aan de nieuwe situatie. Het is dan ook nu al duidelijk, dat de Noorse regering in het binnenland de nodige weerstanden zal ondervinden bij de uitbreiding van het exploratiegebied tot boven de grenslijn van het tot nu toe verdeelde gebied, namelijk de 62e graad noorderbreedte. Diezelfde uitbreiding kan in het internationale vlak problemen geven wanneer het gaat om de

afgrenzing van het Noorse en Russische deel van de Barentssee.

Voor de uitbreiding langs de Noorse kust zijn voorlopig twee gebieden aangewezen, die schetsmatig zijn aangegeven op het kaartje. Besloten werd, in de lente van 1977 met boringen te beginnen, wanneer althans een aantal voorbereidende studies gunstig uitvalt. Daarbij komen schade aan het milieu en aan de visserij, alsmede het probleem van de regionale ontwikkeling aan de orde.

De Barentssee

Een belangrijke vraag is verder hoe de verdeling van de voor oliewinning in aanmerking komende gedeelten van de Barentssee en de Noordelijke IJsee er uiteindelijk zal uitzien. Het schijnt dat juist het gebied, waarop Noorwegen en de Sovjetunie beiden aanspraak maken (zie kaartje) goede vooruitzichten biedt voor de olie- en gaswinning.

In een artikel getiteld „NATO: The cool Norwegians” in *Time* 3) wordt vooral gewezen op de strategische aspecten van de grensafbakening: men zou van Russische zijde bevreesd zijn voor het misbruik van boorplatforms voor de installatie van militaire luister- en observatieposten. De voor Noorwegen voordelige stelling, dat Spitsbergen bij de vaststelling van de scheidslijn als Noors gebied zou moeten worden beschouwd, zou dan ook door de Sovjetunie worden bestreden omdat Spitsbergen gedemilitariseerd gebied zou zijn.

Ik meen dat de Sovjetunie hier juridisch veel sterker staat dan men zou denken op grond van het door *Time* aangehaalde argument. Immers, de overeenkomst van 1920 waarbij aan Noorwegen de soevereiniteit over dit gebied werd gegeven bevat een aantal clausules die het voor de Noren wel extra moeilijk zouden kunnen maken hun standpunt te verdedigen. Deze eilandengroep, die sinds Noorwegen er in 1925 bezit van nam, eigenlijk *Svalbard* heet, is voor handel en mijnbouw toegankelijk voor de ondertekenaars van de Svalbard-overeenkomst. Vandaar dat de Sovjetunie al sinds jaren steenkool delft in dit eilandrijkje.

Dat Noorwegen het op een confrontatie zal laten aankomen, lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk, ondanks de grote woorden die *Time* vanuit Oslo rapporteert. Noorwegen onderhoudt over het algemeen redelijk vriendschappelijke relaties met de Sovjetunie en heeft alle reden om juist in deze sector een goede verstandhouding na te streven. De Noorse hulpindustrie voor de oliewinning zou wel eens een graantje mee willen pikken als de Russische onderzoeken in het Noorden op gang komen. De scheepswerf Aker bijv. is nog

3) *Time*, 16 december 1974.

Werkloosheid

In *ESB* van 22 januari jl. gaat de heer Drs. L. Hoffman in op de kwestie in hoeverre de officieel geregistreeerde werkloosheidsaantallen een juist inzicht verschaffen in de omvang en de betekenis van de bestaande werkloosheid. Om een tweetal redenen is hij van mening, dat de ernst van de ontwikkeling in de laatste jaren door deze cijfers wordt versluierd. Hij betoogt namelijk dat:

- a. er naast de officieel geregistreeerde werkloosheid een belangrijke (in betekenis toenemende) verborgen werkloosheid bestaat;
- b. de toegenomen gemiddelde duur van de werkloosheid (die hij van november 1970 tot november 1974 becijfert op ca. 35%) tevens in aanmerking moet worden genomen bij de beoordeling van de ernst van de werkloosheid.

Wat dit laatste punt betreft, schijnt de kritiek van Hoffman op het eerste gezicht logisch, omdat een langere werkloosheidsduur op zich zelf een verslechtering van de situatie op de arbeidsmarkt

onlangs getroffen door de annulering van enkele bouw-orders voor tankers ter waarde van f. 2 mrd. Voor deze werf is het van grote betekenis om een markt op te bouwen voor haar nieuwe specialiteit: boorplatforms. Op dit moment lopen er onderhandelingen over de levering door Aker aan de Sovjetunie van twee booreilanden, die zijn bedoeld voor gebruik in de Kaspische Zee. Daar is tot nu toe slechts in ondiep water geboord, maar in het kader van het vijfjarenplan voor de periode van 1976 tot 1980 zal de booractiviteit worden uitgebreid tot een diepte van 200 meter. Een bijzonder ongunstig ogenblik dus voor ruzie over de verdeling van de Barentssee.

De bijdrage van de Europese olie aan onze energievoorziening is weliswaar veelbelovend, maar in vele opzichten onzeker; optimisme ten aanzien van olie uit de OPEC-landen op basis van de gebeurtenissen van vandaag lijkt voorsnog voorbarig. Voorzichtigheid blijft geboden, alle kernenergieplannen en optimistische studies over nieuwe energiebronnen ten spijt.

A. A. de Boer

betekent. Hij ziet m.i. hierbij echter over het hoofd dat deze factor reeds in de cijfers van de geregistreeerde werkloosheid is verdisconteert. Hoe dit mogelijk is meen ik met het volgende voorbeeld te kunnen illustreren.

Stel dat in een jaar 6 personen (A t/m F) elk afwisselend 3 maanden werkloos zijn en 3 maanden werken. Uit onderstaand schema volgt dan dat het aantal werklozen (x) aan het eind van elke maand steeds 3 beloopt; de gemiddelde werkloosheidsduur is uiteraard 3 maanden.

Indien het aantal maanden werkloosheid voor elk stijgt van 3 naar 4 en dus het aantal maanden dat ieder werkt daalt van 3 naar 2, dan volgt uit het schema dat het aantal werklozen (x + o) in de loop van het jaar steeds 4 beloopt, terwijl de gemiddelde werkloosheid uiteraard ook tot 4 maanden is gestegen. Een verlenging van de gemiddelde werkloosheidsduur komt dus volledig in de geregistreeerde aantallen tot uiting.

Schema

	A	B	C	D	E	F
januari	x			o	x	x
februari	x	x			o	x
maart	x	x	x			o
april	o	x	x	x		
mei		o	x	x	x	
juni			o	x	x	x
juli	x			o	x	x
augustus	x	x			o	x
september	x	x	x			o
oktober	o	x	x	x		
november		o	x	x	x	
december			o	x	x	x

De door Hoffman berekende stijging van de gestegen *werkloosheidsduur* van november 1970 tot november 1974 ad 35% is dus één van de twee factoren die de groei van het aantal geregistreeerde werklozen tot een 3,3-voud tussen november 1970 en november 1974 heeft bepaald.

Het quotiënt $\frac{3,3}{1,35} = 2,4$ indiceert de andere factor, te weten de stijging in het

aantal werkloos geworden personen in perioden van gelijke lengte vóór de data 30 november 1970 en 30 november 1974.

Voor degenen, die wellicht behoefte hebben aan een wat concreter illustratie van deze gedachtengang, kan het volgende denkbeeldige geval uit de ziekenhuiswereld dienen.

Stel dat in een bepaald ziekenhuis in een bepaald jaar per dag 10 patiënten worden opgenomen en dat het gemiddeld aantal ligdagen 15 bedraagt dan zal (na 15 dagen) een constante bezetting ontstaan van 150 patiënten.

Stel dat in het daaropvolgende jaar de frequentie van het aantal opnamen per dag gelijk blijft, doch dat de gemiddelde ligduur stijgt tot 20 dagen. Dan zal (na 20 dagen) het ziekenhuis een constante bezetting hebben van 200 patiënten. De toeneming van de ziekenhuispopulatie (geregistreeerde werkloosheid) blijkt dus evenredig samen te hangen met de toeneming van de gemiddelde ligduur per patiënt (werkloosheidsduur) en het is dus niet juist om laatstgenoemde als een extra factor te bezigen om tot de stijging van het totaal aantal ligdagen (werklozemaanden) te komen. Deze bedroeg in het eerste jaar $10 \times 15 \times 365$ en in het tweede jaar $10 \times 20 \times 365$ en is dus eveneens met $\frac{1}{3}$ toegenomen.

F. J. Clavaux

Naschrift

De heer Clavaux gaat uit van een stationair schema, waarbij hij veronderstelt dat er per jaar een bepaald aantal maanden te verdelen is, waarin niet wordt gewerkt. Onder deze veronderstelling neemt het aantal werklozen inderdaad toe met het toenemen van de werkloosheidsduur. Ik gebruikte die veronderstelling niet en beschreef daarom een meer dynamisch schema, waarbij overigens wel een positief verband bestaat tussen werkloosheidspercentage en werkloosheidsduur. Het verhaal van de heer Clavaux geldt dus alleen in een stationaire situatie. De door mij bebezigde term *werklozemaanden* is het produkt van het op een bepaald moment geregistreeerde aantal werklozen met de periode die dit aantal aaneensluitend werkloos is. Deze periode is niet gebonden aan een jaar. Bovendien is het onbekend hoe lang een thans geregistreeerde werkloze nog werkloos zal zijn.

Aan de hand van het schema van de heer Clavaux zal ik duidelijk maken waarom het aantal werklozemaanden een beter inzicht geeft in het werkloosheidsvraagstuk dan het aantal werklozen. In de maand januari zijn er drie werklozen (A, E en F). Indien wordt aangenomen dat A, E en F in de daaraan voorafgaande maand niet werkloos waren, bedraagt het aantal werklozemaanden in januari $3 \times 1 = 3$. In december zijn er ook drie werklozen: D, E en F. Deze personen zijn resp. 3 maanden, 2 maanden en 1 maand aaneengesloten werkloos. Het aantal werklozemaanden is dan $1 \times 3 + 1 \times 2 + 1 = 6$. Zouden we slechts naar het aantal werklozen kijken, dan is er van januari t/m december geen toeneming opgetreden. Nemen we echter de aaneengesloten maanden waarin niet wordt gewerkt in beschouwing dan is de

werkgelegenheidssituatie in december ernstiger dan in januari 1). Clavaux en ik zitten niet op hetzelfde spoor. Ik heb slechts naar een andere maatstaf gezocht, om de werkloosheid te meten, die tevens rekening houdt met de aaneengesloten werkloosheidsduur. Misschien leidde de titel van mijn artikel („De werkloosheid wordt onderschat”) tot verwarring. Uit het voorgaande moge blijken dat ook Prof. De Galan niet heeft begrepen dat ik een andere maatstaf introduceerde (zie zijn artikel in *ESB* van deze week, blz. 242).

Overigens had ik in mijn artikel niet de pretentie de werkloosheidsduur te

meten. Ik schreef: „Wil men de gemiddelde werkloosheidsduur bepalen, dan moet men niet uitgaan van de werklozen in de diverse klassen van werkloosheidsduur, maar van de personen waarvoor de arbeidsbemiddeling is gestaakt doordat deze een werkkring hebben gevonden of die om een andere reden niet meer als werklozen worden geregistreerd”.

L.H.

1) Het ziekenhuisvoorbeeld klopt niet, want het totaal aantal ligdagen is onvergelykbaar met het aantal werklozemaanden. De ligdagen behoeven niet aaneensluitend te zijn. De werklozemaanden zijn dat wel.

Dr. P. A. Steenbrink: Optimization of transport networks. John Wiley & Sons Ltd, Londen, New York, Sydney, Toronto, 1974, 325 blz., £ 7,50.

De integrale verkeers- en vervoersstudie uitgevoerd door het Nederlands Economisch Instituut in samenwerking met tal van andere instituten, heeft naast het eindrapport dat in 1972 verscheen, nog aanleiding gegeven tot het verschijnen van een tweetal dissertaties. R. Hamerslag promoveerde aan de TH Delft op het proefschrift „Prognose voor het personenvervoer in Nederland” en Dr. P. A. Steenbrink verwierf zijn doctorsbul aan de Erasmus Universiteit op grond van de dissertatie die thans ter recensie voor ons ligt.

Het feit dat naast de integrale verkeers- en vervoersstudie een tweetal dissertaties zijn verschenen, duidt erop dat met deze studie vele nieuwe terreinen en nieuwe benaderingswijzen op bestaande studieterreinen resp. betreden en gehanteerd zijn. De bijdrage die Steenbrink tot de integrale verkeers- en vervoersstudie heeft geleverd en die voor een groot gedeelte is neergelegd in zijn dissertatie, verdient in dit kader veel lof. Dit is ook door de examencommissie onderkend en tot uitdrukking gebracht door het verlenen van het *judicium „cum laude”* bij zijn promotie tot doctor.

Het *judicium* werd Steenbrink verleend op grond van het feit, dat zijn studie een interdisciplinair karakter droeg. Niet vanwege de economische, technische of wiskundige benadering van de probleemstelling, doch vanwege de geïntegreerde aanpak, daarbij gebruik makend van de mogelijkheden die de wiskunde voor de modellenbouw inzake een economisch vraagstuk biedt, werd hem deze lof toegekend. De uit-

gave van zijn dissertatie door John Wiley & Sons in de serie „Interscience publications” wijst, naast een internationale erkenning, eveneens op een waardering van zijn studie in deze richting.

Het bespreken voor vakgenoten van deze definitieve versie van zijn dissertatie is in feite een overbodige zaak. Zijn nieuw ontwikkelde methode ter optimalisering van verkeersnetwerken, die hij de naam „SALMOF” gegeven heeft, is reeds uit eerdere publikaties, waaronder de integrale verkeers- en vervoersstudie en de promotieversie van zijn dissertatie tot ons gekomen. Een bespreking van dit boek in internationaal kader zou dus meer voor de hand liggen. Wij voldoen echter graag aan het verzoek van de redactie van *ESB* er nog een enkel woord aan te wijden.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel behandelt de theoretische aspecten van de optimalisering van verkeersnetwerken en is klassiek van opzet. In enkele inleidende hoofdstukken zet Steenbrink de door hem te gebruiken mathematische notatie, het wezen van een netwerk, waartoe men de verkeersinfrastructuur kan vereenvoudigen en de aard van de daarin onder te brengen (verkeers)stromen uiteen. Hierbij maakt hij een onderscheid tussen een beschrijvende of „user-optimized” en een normatieve of „society-optimized” toedeling van het verkeer aan zulk een netwerk. In het eerste geval richten de verkeersdeelnemers zich op het maximaliseren van het verschil tussen hun eigen kosten

en opbrengsten, in het tweede geval kan men denken aan een systeem waarin alle keuzen zodanig worden gemaakt, dat het verschil tussen kosten en opbrengsten voor de gemeenschap als geheel wordt gemaximaliseerd.

In hfst. 3 wordt het probleem, de optimalisering van een verkeersnetwerk, nader aan de orde gesteld. Dit probleem wordt los gezien van het probleem van de optimale ruimtelijk-economische planning:

„At any rate it is clear that we must treat the system of physical planning and transportation as one system and that we must try to find the optimal solution for this system. But it will be clear too that the finding of this optimum optimum is not an easy task”.

Vanuit een gegeven ruimtelijke structuur wordt het studieterrein nog verder afgebakend door uit te gaan van een overheid die het verkeerssysteem reguleert op basis van het normatieve systeem. Het descriptieve systeem zal hierbij echter als randvoorwaarde voor het optimaliseringsprobleem worden gezien. Uit de instrumentvariabelen die de overheid ter beschikking staan, kiest Steenbrink de mogelijkheid het verkeersnetwerk aan de vraag aan te passen. De instrumentvariabelen om het gebruik van het netwerk te beïnvloeden, zoals de prijs- en tariefpolitiek, laat hij expliciet buiten beschouwing. Voor het aldus ingeperkte probleem worden enkele mogelijkheden en moeilijkheden besproken ten aanzien van de te optimaliseren doelstellingsfunctie. Terecht stelt Steenbrink hierbij, dat de (uiteindelijke?) formulering van de doelstellingsfunctie geen taak van de wetenschapsman is.

In het volgende hoofdstuk komen methoden ter oplossing van optimaliseringsvraagstukken van verkeersnetwerken ter sprake. Achtereenvolgens passeren de lineaire programmering, de „branch and bound”-technieken, de heuristische technieken, de bekende methode van Barbier en de „interactive programming” de revue. Daarna wordt enige aandacht geschonken aan de methoden ter vereenvoudiging van problemen, zoals aggregatie en decompositie. In hfst. 5 tenslotte bespreekt Steenbrink zijn eigen methode, de „stepwise assignment according to the least marginal objective function”, kortweg SALMOF genoemd.

Het belangrijkste kenmerk van deze methode is de korte computertijd die benodigd is om tot een optimaal resultaat te komen. Dit wordt bereikt door het oorspronkelijke probleem te ontleden in een hoofdp probleem en een aantal subproblemen. De subproblemen bestaan uit de voor iedere verbinding in het netwerk te bepalen optimale verhouding tussen de dimensie van de verbinding (het aantal rijstroken) en de verkeersstroom. In het hoofdp probleem dienen de verkeers-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

stromen zodanig aan het optimaal gedimensioneerde netwerk te worden toegedeeld, dat de doelstellingsfunctie geminimaliseerd wordt en aan de randvoorwaarden voldaan is. Vergelijking met de andere methoden in een aantal situaties wijst uit, dat de SALMOF-methode bevredigende resultaten toont.

Het eerste deel van het boek wordt afgesloten met een tweetal hoofdstukken van verschillende aard. In hfst. 6 wordt het optimaliseringsprobleem uitgebreid o.a. door het in beschouwing nemen van meer tripmatrices. Besproken wordt hierbij een dynamische situatie, dus een optimalisering van het netwerk in de tijd, en het probleem van de (gelijktijdige) optimalisering van de netwerken van meer vervoerstechnieken. Steenbrink bespreekt deze laatste situatie aan de hand van een bepaalde relatie met een netwerk bestaande uit een spoor- en autoweg. In hfst. 7 worden een aantal „kortste-pad“-algorithmen bezien. De keuze daarvan is o.a. voor de benodigde computertijd van belang.

Het tweede deel, tevens ongeveer de helft van het boek in beslag nemend, is geheel gewijd aan een casus en wel de optimalisering van het Nederlandse wegennet in het kader van de NEI-studie. Na een kort hoofdstuk, waarin de wegennetoptimalisering wordt bezien in relatie tot de gehele verkeers- en vervoersstudie en aandacht wordt geschonken aan de ruimtelijke structuur waarin de optimalisering plaatsvindt, wordt in hfst. 9 uitgebreid de te optimaliseren doelstellingsfunctie besproken. Deze doelstellingsfunctie bestaat uit de gewaardeerde reistijdkosten, exploitatiekosten van het autorijden, ongevallenkosten en investeringen voor de weg. Het subprobleem van de netwerkoptimalisering, t.w. het bepalen van het optimale aantal rijstroken voor een gegeven verkeersstroom, wordt in hfst. 10 behandeld, waarna in hfst. 11 de optimalisering van het netwerk op basis van de SALMOF-methode aan de hand van een aantal voorbeelden wordt uiteengezet.

Bij de laatste paragraaf van dit laatste hoofdstuk zij even stilgestaan. In deze paragraaf, die wat tekst betreft — evenals andere delen van de casus — vrijwel overeenkomt met de tekst van annex 5

van de integrale verkeers- en vervoersstudie, worden de uitkomsten van de studie gerelativeerd. Gewezen wordt nog eens expliciet op de beperkende veronderstellingen die aan de optimalisering ten grondslag liggen:

„However, it is necessary to be continuously aware of which objective function, which decision variables and which constraints have been applied and what assumptions underlie them“.

Algemeen kan men stellen, dat de studie de uitkomst weergeeft voor een situatie die zou ontstaan, indien de verkeersdeelnemers zich zouden blijven gedragen zoals tot dusver, en de overheid het tot de periode-Drees jr. gevoerde verkeers- en vervoersbeleid weer zou voortzetten. Dit laatste is echter niet waarschijnlijk. Een van de verdiensten van deze studie is immers, dat de uitkomst mede duidelijk heeft gemaakt dat men zich dient te bezinnen op de inhoud van de maatschappelijke doelstellingen van hogere orde.

Het is een bekend feit, dat door de wisselwerking tussen prognoses en het te voeren (overheids)beleid, prognoses nooit realiteit zullen worden. Afgezien hiervan kan men zich afvragen of de realiteit zich überhaupt wel laat vangen in een technocratische benadering zoals in deze studie is uiteengezet. Onze snel veranderende maatschappij waarin andere normen en waarden opgeld gaan doen, maken prognoses, ook autonoom gezien, zeker voor de verre toekomst en zeker met een zo groot aantal veronderstellingen als deze, tot een hachelijke zaak. Hierbij dient slechts te worden gewezen op de fundamentele wijzigingen in de bevolkingsprognoses voor 1980, 1990 en 2000 na het verschijnen van de NEI-studie. Gewezen kan ook worden op actiegroepen die een tien jaar geleden geplande weg op het laatste ogenblik nog een ander tracé kunnen doen geven, omdat een bepaald landgoed dient te worden gespaard (Twente). Deze nieuwe bevolkingsprognoses en de invloed daarvan op de prognoses inzake de tripmatrices in de toekomst, alsmede de toenemende maatschappelijke waardering van het milieu, waarvan de kosten niet in de doelstellingsfunctie zijn opgenomen (wel een rol spelen als rand-

voorwaarde), hebben tot gevolg dat de uitkomsten van de studie thans twee jaar na het verschijnen reeds verouderd zijn.

Uiteraard onderkennen de auteur(s?) van de studie deze zich wijzigende omstandigheden ook. Steenbrink wijst op de mogelijkheid tot terugkoppeling:

„If the answer is no, it will be necessary to indicate which constraints, which decision variables and/or which objective function must then be used“.

Naar onze mening zal deze terugkoppeling dan echter frequent dienen te geschieden om aansluiting te blijven houden met de ontwikkelingen. Of een wegennet en de gehele wegebouwplanning, incl. de overheidsfinanciering, zich tot een daaruit voortvloeiende korte-termijnoptimalisering lenen, is echter nog een vraagpunt. Tevens zal hierbij rekening moeten worden gehouden met de relatie tussen het interlokaal verkeer en het lokaal verkeer, welk laatste in de studie — noodzakelijkerwijs — buiten beschouwing is gebleven. Voor de te treffen voorzieningen op dit gebied draagt de gemeentelijke overheid de verantwoording.

Met deze beschouwing over de *uitkomst* van de studie en de daaraan ten grondslag liggende beperkingen, zij echter niets afgedaan van de *inhoud* van het wetenschappelijke werk. Deze twee zaken staan los van elkaar. Uit de bespreking moge duidelijk zijn geworden, dat Steenbrink, o.a. door het steeds expliciet opnemen van de veronderstellingen, een bijzonder gaaf wetenschappelijk werkstuk heeft afgeleverd, waar nog veel op zal worden gestudeerd en dat zeker in aanmerking komt om nog verder te worden uitgebouwd. Met het verschijnen van dit werk in boekvorm willen wij hem vanaf deze plaats dan ook van harte gelukwensen.

J. M. Verhoeff

Kluwers belastinggids 1975, Kluwer BV, Deventer, 1975, 192 blz., f. 8,50.

Leidraad bij de aangifte van inkomstenbelasting 1974 en vermogensbelasting 1975, voorzien van een model aangiftebiljet en hulpstaten.

Centraal Bureau voor de Statistiek: Statistisch Zakboek 1974. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1974, 337 blz., f. 10.

Hoewel het *Statistisch Zakboek* dit jaar duidelijk de sporen vertoont van bezuiniging (goedkoper papier en minder kleurgrafieken dan voorheen) bevat het toch meer informatie dan in voorgaande jaren. Deze informatie heeft betrekking op alle onderdelen van de Nederlandse maatschappij en is zo uitvoerig dat het boek ten onrechte nog de naam zakboek draagt.